

Серія “Словничок школяра”

Малий тлумачний словник з української мови та читання

1–4 класи

**ТЕРНОПІЛЬ
НАВЧАЛЬНА КНИГА – БОГДАН**

ББК 81.2Укр-4
УДК 81.374.3-072.2
М19

Серію “Словничок школяра” засновано 2010 року

Рецензенти:

доцент кафедри методики мови і культури мовлення Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка,
кандидат педагогічних наук

Л.М. Головата

доцент кафедри рідної мови і методики її викладання Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка,
кандидат педагогічних наук

Я.А. Васильківська

М19 Малий тлумачний словник з української мови та читання.
1–4 класи / Упоряд. Мельничайко О.І., Лесняк Н.В. —
Тернопіль: Навчальна книга — Богдан, 2011. — 92 с.
(Серія “Словничок школяра”)

ISBN 978-966-10-1712-1

Словник містить тлумачення слів-термінів і словосполучень із терміно-логічним значенням, передбачених чинними програмами з рідної мови та читання Міністерства освіти і науки України.

До рідко вживаних слів подано додаткові пояснення та приклади.

Для учнів та вчителів початкових класів.

ББК 81.2Укр-4
УДК 81.374.3-072.2

*Охороняється законом про авторське право.
Жодна частина цього видання не може бути відтворена
в будь-якому вигляді без дозволу автора чи видавництва.*

ISBN 978-966-10-1753-4 (серія)
ISBN 978-966-10-1712-1

© Навчальна книга — Богдан,
майнові права, 2011

Дорогий школярику!

Цей словничок ми уклали для тебе. Він допоможе засвоїти багато слів та словосполучень, з якими ти щоденно стикаєшся на уроках рідної мови та читання, під час виконання домашніх завдань.

За допомогою словника ти зможеш усвідомити значення багатьох слів-термінів, які часто вживаються у підручниках: *синоніми, антоніми, фразеологізми, орфоенія, імпровізація, фрагмент, сюжет тощо.*

Словник підкаже тобі, як вимовляти малознайоме слово, який склад у ньому є наголошеним. Іноді буває, що слово можна вимовляти по-різному. В такому випадку в ньому вказано не один, а два наголоси, як, наприклад, у словах *пóмілка, за́гадка.*

Є чимало слів-термінів, під час вживання яких виникає сумнів щодо відмінкових закінчень у родовому відмінку однини. І в цьому випадку словник прийде тобі на допомогу (напр., *абонент, -а; алфавіт, -у; епітет, -а; сюжет, -у*). До рідко вживаних слів подаються додаткові пояснення та приклади.

Ти, звичайно, знаєш, як користуватися словником. У цьому тобі допомагають власне знання алфавіту або ж алфавіт, поданий у словнику.

Зверни увагу на те, що означають умовні скорочення (*незм., перен.*) та знаки (*//; Δ*). Вони тобі обов'язково знадобляться під час роботи зі словником.

Бажаємо тобі успіхів!

Упорядники

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ ТА ЗНАКИ

// — для виділення відтінків у межах одного значення

Δ — для відокремлення термінологічних словосполучень

ж. — жіночий рід

мн. — множина

невідм. — невідмінюване слово

незм. — незмінне слово

перен. — переносне значення

с. — середній рід

ч. — чоловічий рід

УКРАЇНСЬКИЙ АЛФАВІТ

Аа <i>а</i>	Бб <i>бе</i>	Вв <i>ве</i>	Гг <i>ге</i>	Ґґ <i>ґе</i>
Дд <i>де</i>	Ее <i>е</i>	Єє <i>є</i>	Жж <i>же</i>	Зз <i>зе</i>
Ии <i>и</i>	Іі <i>і</i>	Її <i>ї</i>	Йй <i>йот</i>	Кк <i>ка</i>
Лл <i>ел</i>	Мм <i>ем</i>	Нн <i>ен</i>	Оо <i>о</i>	Пп <i>пе</i>
Рр <i>ер</i>	Сс <i>ес</i>	Тт <i>те</i>	Уу <i>у</i>	Фф <i>еф</i>
Хх <i>ха</i>	Цц <i>це</i>	Чч <i>че</i>	Шш <i>ша</i>	Щщ <i>ща</i>
Ьь <i>знак м'якшення</i>	Юю <i>ю</i>	Яя <i>я</i>		

Аа

А

абéтка, -и, ж. **1.** Сукупність літер якої-небудь мови, розміщених в установленому порядку; алфавіт, азбука. // За абеткою — за порядком букв (літер), прийнятим в абетці (в алфавіті, в азбуці). *У словниках слова розміщені за абеткою (за алфавітом).* **2.** Книжка для навчання грамоти; буквар. *Першокласники з цікавістю розглядали свою першу книжку — абетку (буквар).*

абéтковий, -а, -е. Прикм. до **абéтка**; алфавітний. *Слова в словниках розміщені в абетковому порядку.*

абза́ц, -у, ч. **1.** Відступ управо перед початком нового рядка для відмежування однієї частини тексту від іншої. *Почати новий рядок з абзацу.* **2.** Частина тексту між такими двома відступами. *У цьому оповіданні лише чотири абзаци.*

абоне́нт, -а, ч. **1.** Документ, що засвідчує право людини на користування (за плату або безкоштовно) книгами, телефоном, місцем у театрі, на стадіоні тощо протягом визначеного часу. **2.** Реєстрова абонентна картка читача-абонента.

абоне́нт, -а, ч. Людина, яка користується абонементом.

автобіографічний твір. Твір, у якому письменник описує власне життя. *Вірш Т. Шевченка “Мені тринадцятий минало” — автобіографічний.*

A

автобіографія, -ї, ж. Опис основних подій із власного життя. // Літературний жанр, головним героєм якого є сам автор.

автóграф, -а, ч. **1.** Текст, написаний автором власноручно. **2.** Власноручний підпис, напис на книзі, фотографії тощо.

автопортрét, -а, ч. Портрет людини, створений нею самою. *Він любив малювати сам себе, зібрав чимало автопортретів.*

áвтор, -а, ч. Той, хто написав яку-небудь працю, твір; намалював картину; створив щось нове; спроектував нову машину тощо. *Автора цих поезій усі добре знають. Автор нової моделі літака відомий в усьому світі.*

áвторське мóвлення. Текст, у якому автор безпосередньо (від свого імені) характеризує зображувані події та образи.

áдрес, -а, ч. Письмове вітання кого-небудь з нагоди свята (дня народження, одержання нагороди, річниці якоїсь події тощо).

адрéса, -и, ж. **1.** Позначення місця проживання чи перебування кого-небудь або місцезнаходження чого-небудь. **2.** Напис на конверті, пакунку і т. ін., що вказує на місце його призначення й на одержувача.

Δ Помилитися адресою — звернутися не до того, до кого необхідно.

адресáнт, -а, ч. Той, хто адресує, посилає кому-небудь лист, телеграму і т. ін; відправник.

адреса́т, -а, ч. Той, кому адресують, посилають лист, телеграму тощо; одержувач.

адресува́ти, -ую, -уєш. **1.** Надсилати (лист, телеграму тощо) на певну адресу. **2.** Писати адресу.

а́збука, -и, ж. Див. **абéтка**.

а́збукóвники (від азбука). Своєрідні словники-довідники, у яких статті з різних галузей знань розміщуються за алфавітом.

а́збучний, -а, -е. **1.** Прикм. до **а́збука**; алфавітний; абетковий. **2.** Усім добре відомий. *Це стало вже азбучною істиною.*

акваре́ль, -і, ж. Короткі літературні твори, у яких безпосереднє враження передається в тонких пластично-зорових образах, фрагментах; шліц, образок, етюд.

акрові́рш, -а, ч. Вірш, у якому перші літери рядків утворюють слово або речення; акростих. *Напр.:*

Гострий дзьобик тоненький,

Одне вушко маленьке.

Легко ниточку тягає —

Красно шиє, вишиває,

А в шкатулці спочиває.

аксіо́ма, -и, ж. Твердження, що приймається без доведення.

акт, -у, ч. **1.** Закінчена частина драматичного твору, завершена подією, яка зумовлює наступний розвиток сюжету. **2.** -а, ч. Офіційний документ, протокол про який-небудь факт. **3.** -а, ч. Уро-

A

чисті збори в навчальних закладах у зв'язку із закінченням навчального року.

актуальність художнього твору. Відповідність твору потребам і смакам читачів. *Довершені художні твори, наповнені загальнолюдським змістом, зберігають актуальність для читачів різних епох.*

акцэнт, -у, ч. Своєрідний характер вимови, властивий певній мові чи людині. *Він говорив правильною українською мовою, без акценту.* // Робити акцент на чомусь — підкреслювати яку-небудь думку, звертати особливу увагу на що-небудь; акцентувати увагу.

алгорітм, -у, ч. Детальний і зрозумілий опис послідовності (крок за кроком) виконання завдання. *На уроках мови алгоритми найчастіше використовують під час перевірки правильності написання.*

алегорія, -ї, ж. Спосіб художнього відтворення реальних осіб, явищ і предметів через образи тварин. Алегорія найкраще виявляється в байках і сатиричних творах, де висміюється негідна поведінка людей. *Байки ґрунтуються на алегорії.*

алфавіт, -у, ч. Див. **Абётка**.

алфавітний, -а, -е. Прикм. до **алфавіт**. *У книзі вміщено алфавітний покажчик авторів.* // Алфавітний порядок — той порядок, за яким розміщені букви алфавіту. *У словнику слова розміщені в алфавітному порядку.*

аматорський театр. Театр, у якому грають не професійні актори, а шанувальники сценічного мистецтва.

аналі́з, -у, ч. Розчленування чого-небудь на складові частини. *Виконати аналіз звукової будови слова. Аналіз художнього твору.*

аналогі́чний, -а, -е. Дуже подібний, схожий. *Аналогічний випадок стався зі мною і цього року: я знову заблукав у лісі.*

аналогі́я, -ї, ж. **1.** Подібність, схожість у чому-небудь між предметами, явищами, поняттями. **2.** Висновок, зроблений на підставі схожості, подібності у чому-небудь предметів, явищ, понять. **3.** Вплив одних елементів мови на інші, споріднені з ними, у результаті чого менш впливові елементи змінюються за зразком більш впливових.

анáфо́ра, -и, ж. Повторення тих самих звуків, слів, речень на початку двох або кількох суміжних рядків, строф, фраз, абзаців. *Напр.: Чи я в лузі не калина була? Чи я в лузі не червона була?*

анекдо́т, -а, ч. **1.** Коротка жартівлива (здебільшого вигадана) оповідь про яку-небудь смішну подію. *Я люблю слухати анекдоти у виконанні талановитих артистів.* **2.** Кумедний випадок, подія або пригода.

аноні́м, -а, ч. **1.** Автор листа або твору, який не назвав свого прізвища. **2.** Лист або твір невідомого автора.

анота́ція, -ї, ж. Стисла характеристика змісту книги, статті тощо. *Мою увагу привернула ця анотація.*

анса́мбль, -ю, ч. Група співаків, музикантів або танцюристів, що виступає як єдиний художній ко-

лектив. *Дитячий ансамбль “Сонечко” добре відомий не тільки в Україні.*

антите́за, -и, ж. Протилежність, протиставлення. Художній прийом у літературі, у народній творчості, який полягає в тому, що зіставляються протилежні явища: *правда і кривда; добро і зло; високо і низько (Хто високо літає, той низько падає).*

анти́чний, -а, -е. Стосується давньогрецької або давньоримської культури, мистецтва, суспільного ладу і т. ін. *Античні вазид надзвичайно гарні.*

антоло́гія, -ї, ж. Збірка творів (переважно віршів) того ж жанру чи літературного періоду, але різних авторів. *Було б цікаво створити антологію віршів, написаних дітьми.*

анто́німи, -ів, мн. (одн. **анто́нім**, -а, ч.). Пари слів із протилежним значенням. *Напр.: довгий — короткий, веселий — сумний, далеко — близько, радість — сум, проза — поезія.*

антонімі́чний, -а, -е. Прикм. до **анто́нім**; протилежний за значенням. *Назвати антонімічні пари слів.*

Δ **Антонімі́чне значення** — протилежне значення. Слово *високий* є антонімом до слова *низький*, а *невисокий* не є антонімом, а лише має антонімічне значення.

антра́кт, -у, ч. **1.** Перерва між діями вистави, між відділами концерту. **2.** Перерва під час якої-небудь дії, у роботі тощо.

апа́ра́т кні́ги. Додаткові тексти, що включають у книгу поряд з основними для допомоги читачеві: додатки, анотації, списки літератури тощо.

апліка́ція, -ї, ж. Введення в літературний текст цитат (прислів'їв, приказок, афоризмів тощо) часто в зміненому вигляді, однак вони не викликають сумніву в тому, кому вони належать, навіть якщо немає прямих посилань.

апоге́й, -ю, ч. Найвищий ступінь розвитку, творчості, слави. У художньому творі — найгостріший момент розвитку сюжетної лінії, кульмінація.

апо́строф, -а, ч. Знак у вигляді коми, який пишуть вгорі після букви на позначення твердої вимови відповідного приголосного звука перед я, ю, є, ї. *Напр.: м'яч, п'ятірка, в'юн, з'їзд, б'є, бур'ян, Лук'ян.* // Апостроф використовують і для позначення пропущеного голосного. *Напр.: До 'дної ями.*

арго́, невідм. Різновид мови певної групи людей, у якій є слова і вирази, незрозумілі для сторонніх; жаргон. *Кілька людей розмовляли між собою арго, чим викликали підозру в перехожих.*

артикуля́ція, -ї, ж. Робота мовних органів, спрямована на вимовляння звука; положення мовних органів під час вимови звука. *Правильно артикулюйте звук о!*

архаї́зм, -у, ч. Застаріле слово, мовний вираз, форма слова, що вийшли з ужитку. *Архаїзми присутні в усіх видах і жанрах української літератури.*

асиміля́ція, -ї, ж. Уподібнення; протилежне — дисиміляція. Уподібнення одних звуків до інших. *Під час вимови слова **сміється** відбувається асиміляція (уподібнення) звуків, тому вимовляємо його **сміє[ц'ц']а.***

Б

аудіюва́ння, -я, с. Сприйняття та усвідомлення почутого. *Під час аудіювання учні повинні уважно слухати, запитувати, коли щось незрозуміло, щоб усвідомити зміст прослуханого тексту.*

а́фікс, -а, ч. Частина слова, яка має певне граматичне значення і вносить зміну у зміст кореня. Основні типи афіксів — суфікси й префікси. *У слові **переписка** є два афікси: префікс **пере-** і суфікс **-к-**.*

афорі́зм, -у, ч. Короткий влучний вислів, глибока думка, передана стисло. *Напр.: **Мовчання** — золото.*

ББ

багатозна́чний, -а, -е. Який має кілька або багато значень. Слово *летить* є багатозначним: у реченні *Журавель летить* воно має пряме значення, а в реченні *Думками летить десь далеко-далеко* — переносне.

багатомо́вний, -а, -е; кількамовний, поліглот. **1.** Той, хто спілкується багатьма мовами (видається кількома мовами). *Багатомовний натовп, у якому можна розпізнати представників майже усіх країн Європи та Азії. “Кобзар” став багатомовною книгою.* **2.** Той, хто любить багато говорити. *Чоловік був таким багатомовним, що вже втомив усіх присутніх на зборах.*

багатоскладóвий, -а, -е. Який складається з кількох (багатьох) складів. *Напр.: попереписувати, багатопелюстковий.*

багатослívний, -а, -е. Який містить (уживає) багато слів. *Багатослівне пояснення не завжди є зрозумілим.*

ба́йка, -и, *ж.* **1.** Невеликий віршований твір повчального алегоричного змісту. *Байки Леоніда Глібова цікаві й повчальні.* **2.** Вигадка, розповідь про те, чого насправді не було, не може бути. *Я не вірю в ці байки!*

байка́р, -я, *ч.* Той, хто пише байки. *Є. Гребінка — відомий український байкар.*

бала́да, -и, *ж.* Віршований твір на героїчну, легендарну або казкову тему.

безвідрíвний, -а, -е. Той, який відбувається безперервно, постійно.

Δ *безвідривне письмо* — плавний перехід від однієї букви до іншої під час написання слова.

белетрíстика, -и, *ж.* Художня література, переважно романи, повісті та оповідання.

бе́сіда, -и, *ж.* **1.** Розмова з ким-небудь. **2.** Повідомлення на яку-небудь тему з наступним обміном думками; співбесіда. *Учитель проводить з учнями цікаві бесіди на різні теми.* **3.** діал. Мова, мовлення. *Йому аж бесіду відібрало!*

бестсéлер, -а, *ч.* Книга, що видається великим накладом з урахуванням читацького попиту та комерційних інтересів.

биліна, -и, ж. Народна епічна (розповідна) пісня про богатирів та їх подвиги.

билиця, -і, ж. Коротке усне оповідання про те, що нібито сталось насправді; бувальщина.

бібліографія, -ї, ж. **1.** Науковий, систематизований опис книг та інших видань. // Список літератури (книжок і статей) на яку-небудь тему. **2.** Наука про способи систематизованого опису й обліку складання (списків) книг та інших видань. **3.** Відділ журналу або газети, у якому публікують списки нових видань, анотації до них та рецензії на книжки.

бібліотека, -и, ж. Книгозбірня, книгосховище. Зклад, у якому зберігаються й видаються для читання книги, журнали тощо.

біографічні твори. Твори, написані про видатних людей (письменників, художників, учених, спортсменів і т. ін.). *Робота над біографічними творами дуже відповідальна.*

біографія, -ї, ж. Опис чийого-небудь життя і діяльності, життєпис. *Українська пісня — це геніальна поетична біографія українського народу*
(*О. Довженко*).

брошура, -и, ж. Друкований твір обсягом не менше 5 і не більше 48 сторінок.

бувальщина, -и, ж. Див: **билиця**.

будова, -и, ж. Розміщення, взаємне розташування складових частин чого-небудь.

Δ **Будова слова звукова.** Порядок розташування звуків у слові: земля — [земл'а́].

Δ **Будова слова морфемна.** Розташування частин слова (морфем) у певному порядку: префікс — корінь — суфікс — закінчення (*прекрасний*); корінь — суфікс — закінчення (*літній*).

Δ **Будова речення:** складові частини простого речення: підмет, присудок, другорядні члени.

Δ **Будова тексту:** складові частини тексту: зачин, основна частина, кінцівка.

буквосполучення, -я, с. Сполучення букв у слові.

У слові дзвінок буквосполучення дз позначає один звук.

бурлѐск, -у, ч. Жартівливе змалювання в зниженому, пародійному тоні тем і образів, про які звичайно прийнято говорити поважно.

бутафорія, -ї, ж. **1.** Копії справжніх речей (меблів, зброї, посуду), зроблені для облаштування сцени. **2. перен.** Щось показне, несправжнє як елемент сатиричного зображення в сатиричному творі.

Вв

варіант, -а, ч. Видозміна, різновид чого-небудь. *Під час контрольної роботи діти виконували три варіанти завдання.*

варіюва́ти, -юю, -юєш. Робити або говорити одне й те ж по-різному. *Він прекрасно володіє мовою, тому легко варіює будь-яку висловлену думку, щоб вона була зрозумілою кожному, хто його слухає.*

верте́п, -у, ч. Старовинний пересувний ляльковий театр, де ставили релігійні та світські п'єси. *Вертеп зберігся на свято Різдва, переважно в західних землях України.*

весня́нка, -и, ж. Хорова народно-обрядова пісня, у якій оспівується пробудження природи, кохання, надії на врожай і т. ін.

взіре́ць, -я, ч. Зразок виконання якого-небудь завдання. *Школярі часто виконують навчальні завдання за взірцем.*

вибірко́вий, -а, -е. Не загальний, а частковий; який вибирається. *Трьокласники писали вибірковий диктант. Вони з прослуханого тексту вибирали й записували лише іменники.*

ві́гук, -у, ч. Поклик, у-, ч. Оклик, -у, ч. **1.** Голосно вигукнуте слово. **2.** Незмінна частина мови, яка служить для виявлення почуттів, спонукання до дії чи звуконаслідування (Ого! Ух! Ох! Ой!).

вид -у, ч. Граматична категорія, яка характеризує дію і стан предмета з погляду їх тривалості, завершеності чи незавершеності. З цього погляду в українській мові розрізняють дієслова двох видів — доконаного, які відповідають на питання *що зробити?* (написати), і недоконаного, які відповідають на питання *що робити?* (писати).

видання, -я, с. Окремий друкований твір, виданий у світ. // Те, що періодично видається під тією ж назвою (газета, журнал, періодична преса).

вимова, -и, ж. Спосіб вимовляння слів, окремих звуків. *Чіткість вимови сприяє взаєморозумінню.*

віраз, -у, ч. Вислів, фраза. *Він чув цей вираз від батька (М. Коцюбинський).*

△ *Крилатий віраз* — те саме, що *крилаті слова*, *крилатий віслів* — влучний вислів літературного походження, що стисло, влучно й образно передає думку й став загальноживаним.

виразний, -а, -е. Чіткий, розбірливий, зрозумілий. *Петро виразно висловлював свої думки. Він і писав дуже виразно.*

віслів, -лову, ч. Сполучення слів, що виражає закінчену думку або становить певну єдність; фраза, мовний зворот. // Твердження, передане небагатьма влучними словами. *За висловом відомого поета, у житті завжди треба поєднувати красиве й корисне.*

висловлювання, -я, с. Конкретна мовленнєва одиниця, яка характеризується комунікативною спря-

мованістю, інтонаційним оформленням і ситуа- тивним значенням. Висловлювання й речення часто не збігаються за обсягом. *Висловлювання може складатися з кількох речень.*

ВИСЛ՜ВЛЮВАТИ. Передавати словами власні думки, по- чуття, захоплення тощо; виражати їх у той чи інший спосіб. *Іноді хочеться висловити почуття танцем або малюнком.*

ВІСНОВОК, -ву, ч. Остаточна думка про що-небудь, підсумок, зроблений на основі спостережень, міркувань; результат. *Зробити висновок про основну думку твору.*

ВИСТА́ВА, -и, ж. Сценічне видовище; спектакль. *Ви- става “Наталка Полтавка” завжди користуєть- ся успіхом у глядачів.*

ВІДМІ́НА, -и, ж. Група іменників, які мають спільну систему відмінкових закінчень. *В українській мові є чотири відміни іменників – I, II, III, IV.*

ВІДМІ́НК՜ВЕ ЗАКІ́НЧЕННЯ. Змінна частина слова, яка до- дається до його основи і служить для зв’язку з іншими словами в реченні або словосполученні. *У словосполученні **зеленої трави** прикметник **зе- леної** має відмінкове закінчення **-ої**, іменник **траві** – **-и**.*

ВІДМІ́НЮВАТИ, -юю, -юєш. Змінювати закінчення сло- ва за відмінками (як в іменниках, прикметниках, займенниках, числівниках) або за особами (як у дієсловах). *Він уміє правильно відмінювати чис- лівники.*

відновіти. 1. Надати попереднього вигляду. *Потрібно відновити деформований текст. 2.* Відтворити в пам'яті; пригадати. *Було важко відтворити в пам'яті призабутий вірш.*

відображати; відобразити; відображувати. Показувати (змальовувати) кого-небудь або що-небудь за допомогою слова чи висловлювання, інших засобів. *Портрет матері Іванко відобразив у своєму творі.*

вільне читання. Рівне (розмірене) читання з плавним переходом від слова до слова, від речення до речення; плавне читання; вправне читання. *Хлопчик читав вільно, вправно і дуже виразно.*

вільний вірш. Вірш, рядки якого хоч і не мають однакової довжини, але характеризуються римуванням. *Вільний вірш приваблює невимушеною, традиційною будовою речень.*

віньєтка, -и, ж. Прикраса у вигляді невеличкого малюнка на початку або в кінці книжки, візерунок в альбомі.

вірш, -а, ч. Невеликий поетичний твір, у якому є ритм і (найчастіше) рима. *Перший свій вірш Леся Українка надрукувала ще в дитячі роки.*

віршомáz, -а, ч. Бездарний поет.

вітання, -я, с. Усне або письмове поздоровлення чи побажання здоров'я, успіхів і т. ін.

власна назва. Слово або словосполучення, що є окремою назвою кого-небудь або чого-небудь. *Микола проживає у селі Зелена Балка.*

Г

вну́трішнє мо́влення. Особлива система думання, за якої в мозку виникають сигнали, відмінні від сигналів зовнішнього мовлення. *Внутрішнє мовлення беззвучне і максимальньо стисле (майже без слів).*

водеві́ль, -я, ч. П'єса комедійного змісту, у якій діалоги чергуються з піснями й танцями. *Водевіль триває тільки один акт і має анекдотичний сюжет.*

вступ, -у, ч. **1.** Початкова частина тексту, статті, книжки, розміщена перед основним викладом. *Вступ уже написаний, тепер можна братися до основної частини.* **2.** Зачин у невеликому тексті. *Діти прочитали вступ.*

Гг

гаї́вка, -и, ж. Українська народна обрядова пісня; веснянка, гагілка (гаївка).

ге́ній, -я, ч. Особа винятково талановита, творчо обдарована; талант з талантів.

герб, -а, ч. Символічний знак держави, міста. *Тризуб — Герб України.*

геро́й, -я, ч. **1.** Видатна своїми здібностями і діяльністю людина, яка виявляє відвагу, самовідданість і хоробрість. **2.** Людина, яка втілює основні риси певного оточення, часу, певної епохи. **3.** Головна

дійова особа літературного твору. *Герой казки Котигорошко подолав Змія.* **4.** Особа, яка чим-небудь відзначилася, привернула до себе увагу.

гімн, -у, ч. **1.** Урочиста пісня, що стала символом держави. *Урочисто прозвучав на честь переможців Гімн України.* **2.** Урочиста хвалебна пісня або музичний твір на честь кого-небудь або чого-небудь. *Я співаю гімн тобі, моя рідна країно!*

гіпѳрбола, -и, ж. Художнє перебільшення з метою посилення виразності. *Письменники часто вдаються до гіпѳрболи, щоб підкреслити якусь дуже важливу рису персонажа чи зображеної події.*

глухий приголосний звук. Приголосний, який вимовляється без участі голосу; протилежне — дзвінкий. *Звуки к, п, т, ф, х, с, ш, ч, ц є глухими.*

говоріння, -я, с. Один із чотирьох видів мовленнєвої діяльності (говоріння, аудіювання, письмо, читання); перехід внутрішнього мовлення у звукове (акустичне). *Результат говоріння — це усне висловлювання.*

голівнѳ слѳво. Див. Словосполучення.

голівний, -а, -е. Найважливіший, основний, суттєвий.

Δ *Глівне речення* — це таке, що має при собі залежні, підрядні речення.

Δ *Глівні члени речення* — це ті, що складають основу речення (підмет і присудок).

голіволѳмка, -и, ж. Складна загадка або задача, для розв'язання якої потрібна неабияка кмітливість.

Г *Миколка — дуже розумний хлопчик, будь-яку голо-
воломку розв'яже.*

голосній, -а, -е. Який сильно звучить, добре чутний;
гучний.

Δ *Голосне читання* — читання вголос.

Δ *Голосний звук* — звук, який утворюється при
вільному проходженні повітря з легенів через
ротovu порожнину. *В українській звуковій системі
є 6 голосних і 44 приголосних звуки.*

граматика, -и, ж. **1.** Мовознавча наука, що вивчає бу-
дову мови, тобто будову й форми слова, речення
і словосполучення. // Навчальний предмет цієї
науки. *Без граматики не вивчиш і математики.*
// Підручник із цього навчального предмета.
2. Будова і форми слова, речення чи словосполу-
чення певної мови або групи мов; орфографія.
Вона досконало знає українську граматику.

граматична основа речення. Головні члени речення
(підмет і присудок); основа речення.

граматична помилка. Помилка у правописі слів, у
зв'язках між словами. *У словосполученні “велика
собака” є граматична помилка: правильно було б
сказати “великий собака”.*

граматичне число слова. Однина чи множина. *Слово
двері не вживають в однині, а молодь — у множині.*

граматичний розбір. Один з видів мовного розбору,
за якого визначають граматичну будову й форму
слова чи дають загальну характеристику речен-
ня, його частин або членів речення. *Грамматичний
розбір службових слів коротший, ніж самостійних.*

гра́мота, -и, ж. 1. Уміння читати і писати. //Освіта.// Елементарні початкові відомості з якої-небудь галузі знань. 2. Офіційний письмовий документ; лист охоронний; лист дарчий.//Документ, яким нагороджують за успіхи у навчанні, праці і т. ін.

гра́фіка, -и, ж. Письмові чи друковані знаки, що позначають звуки мови, інтонацію тощо; зображення живої (звукової) мови письмовими знаками. // Розділ науки про письмові або друковані знаки, літери. *Українська графіка поповнилася двома літерами: Г, г.*

Δ Графічна навичка — уміння правильно записати почуте або прочитане слово.

гу́мор, -у, ч. 1. Доброзичливо-глузливе ставлення до чого-небудь, спрямоване на викриття недоліків; уміння щось зобразити в смішному вигляді. *У його розповіді багато гумору.* 2. Художній прийом у творах літератури, заснований на зображенні чого-небудь у комічному вигляді, а також твір літератури або мистецтва, що використовує цей прийом. *Гумор у народній творчості посідає значне місце.*

гуморéска, -и, ж. Невеликий художній твір, пройнятий гумором. *Гуморески П. Глазового популярні й сьогодні.*

гумору́ст, -а, ч. Автор або виконавець гумористичних творів. *Гуморист Євген Дудар не тільки пише прекрасні гумористичні твори, але й майстерно озвучує їх.*

гумористичний вірш. Див. **гу́мор**.

Дгучний, -а, -е. Який дзвінко лунає, якого далеко чути; дзвінкий, голосний. *Гучний голос диктора повідомив про найважливіші події дня.*

декламатор, -а, ч. Той, хто прилюдно читає вірші. *Для декламатора важливо правильно вимовляти звуки.*

декламувати, -ую, -уєш. Виразно читати вірші. *Необхідно розвивати вміння гарно декламувати.*

державна мова. Мова, якою користуються громадяни держави як основною, офіційною, у державних установах, навчальних закладах, у сфері виробництва, спорту та ін. *Усі громадяни держави повинні володіти її державною мовою.*

детальний, -а, -е. Той, який відтворює всі подробиці; докладний, вичерпний. *Учень склав детальний опис тварини.*

Δ *Детальний (докладний) переказ* — усний або письмовий переказ, що якнайповніше передає зміст прочитаного або прослуханого тексту.

детектив, -у, ч. **1.** Літературний твір або кінофільм, присвячений розкриттю певної таємниці, як правило, пов'язаної зі злочином. *Я втомився від*

читання детективів. 2. Сищик. *Детектив став героєм цього твору.*

дефіс, -а, ч. Коротка риска, яка сполучає слова або їх основи в одне ціле. // Знак переносу частини слова з одного рядка в інший. Слово “*мати-й-мачуха*” пишемо через два дефіси.

деформований текст. 1. Текст, у якому з певною навчальною метою змінено порядок розташування речень або абзаців, вилучено розділові знаки тощо. Протилежне йому — відновлений текст.

диктант, -у, ч.

Δ **Диктант зоровий**. Вид орфографічних вправ, які розвивають орфографічну зіркість, зорову пам'ять і увагу. *Записаний на дошці текст (слова, речення) учні читають, аналізують, потім написане витирають, а школярі занотовують текст з пам'яті.*

Δ **Диктант слуховий**. Граматико-орфографічна вправа, під час якої учні записують продиктований учителем текст. Основним завданням слухового диктанту є орфографічне, іноді й граматичне чи інше завдання (підкреслити граматичні форми, дібрати синоніми, тощо).

Δ **Диктант вільний**. Близьке до переказу відтворення учнями змісту почутого тексту, а не дослівний його запис. *Відбувається читання тексту, коротка бесіда за змістом, а потім учитель читає кілька речень або абзац, а учні записують так, як запам'ятали.*

Δ **Диктант творчий**. Різновид вільного диктанту, за якого вчитель читає текст з виучуваними орфограмами. Учні записують текст так, як запам'ятали, але з обов'язковим використанням слів з орфограмами, а речення будують по своєму.

Δ **Диктант вибірковий**. Вид слухового або зорового диктанту. *Записують не весь прослуханий текст, а лише слова, словосполучення з орфограмами на виучуване правило.*

діктор, -а, ч. Працівник радіо або телебачення, який читає (озвучує) текст перед мікрофоном. *Слухачам подобаються диктори з приємним голосом і виразною дикцією.*

дікція, -ї, ж. Чітка, виразна вимова звуків, звукосполучень, складів, слів. *В актора повинна бути бездоганна дикція.*

дискусія, -ї, ж. **1.** Докладне прилюдне обговорення якого-небудь питання. **2.** *перен.* Спір, суперечка окремих осіб. *Школярі ведуть дискусію про відзначення Міжнародного дня рідної мови.*

диференційовані завдання. Завдання, розподілені між окремими невеликими групами учнів класу відповідно до їхніх навчальних можливостей та інтересів. *Двоє учнів отримали диференційовані завдання.*

дифіра́мб, -а, ч. Перебільшена похвала; хвальба; вихваляння, прославляння.

діалéкт, -у, ч. Різновид мови, поширений у певній місцевості; говірка.

Δ **Діалектні слова** — слова, які використовуються в певному діалекті, говірці. У літературній мові їх вживають спеціально, з певною метою. *Надмірне насичення твору діалектними словами ускладнює сприймання його змісту.*

діалог, -у, ч. Розмова між двома особами. // Частина літературного твору, яка передає розмову двох осіб. // Літературний твір, написаний у формі бесіди. *В українській літературі жанр діалогу майстерно використав Г. Сковорода.*

діафільм, -у, ч. Фотографічні знімки на кіноплівці, об'єднані спільною темою, для показу на екрані. *Діти полюбляють переглядати діафільми про пригоди казкових героїв.*

дієвідмінюти. Відмінювати дієслова за особами, числами і часами. *Зараз ми дієвідмінюватимемо слово “їсти”.*

дієслово, -а, с. Частина мови, яка означає дію або стан, відповідає на питання *що робити? що зробити?* і може мати час, вид, спосіб, стан, особу, число. *Дієслово найчастіше виступає в реченні присудком.*

дійова особа. Учасник якої-небудь події; персонаж, герой драматичного твору. *Глядачі привітали дійових осіб дружними оплесками.*

ділове мовлення. Один з видів зв'язного мовлення, який формує в учнів уміння складати офіційні документи: оголошення, заяву, запрошення, повідомлення, телеграму, план, протокол тощо. *Існує потреба в українських словниках для ділового мовлення.*

- дія**, -ї, *ж.* Закінчена частина драматичного, оперного, балетного твору або спектаклю; акт. *У першій дії відбувається знайомство між головними героями.*
- дóвідка**, -и, *ж.* Документ, що містить короткі відомості про кого-небудь чи про що-небудь. *Отримати довідку про місце навчання.*
- довідні́к**, -а, *ч.* Книжка, що містить основні відомості з певних питань. *Учень придбав довідник з українського правопису.*
- докуме́нт**, -а, *ч.* Офіційне посвідчення особи (паспорт, учнівський квиток тощо). *Атестат зрілості — документ про закінчення середньої школи.*
- до́мисел у літерату́рі.** Домисел, народжений творчою уявою письменника; вимисел.
- дору́чення**, -я, *с.* Документ, що дає право діяти від імені особи, яка видала цей документ; довіреність.
- до́теп**, -у, *ч.* Влучний вислів із сатиричним або жартівливим відтінком; жарт.
- дра́ма**, -и, *ж.* Літературний твір, побудований у формі діалогу, призначений здебільшого для виконання на сцені. *Школярі прочитали драму “Наталка-Полтавка”.*
- драмату́рг**, -а, *ч.* Письменник, який створює драматичні твори. *Із творчістю Лесі Українки як драматурга ознайомитесь у старших класах.*
- друго́рядні чле́ни ре́чення.** Члени речення, що пояснюють і доповнюють головні члени речення. *Другорядні члени поширюють речення.*
- ду́ма**, -и, *ж.* Народна пісня, що виконується співом-проказуванням однієї особи в супроводі кобзи, бандури або ліри. *Наша дума, наша пісня не вмре, не загине... (Тарас Шевченко).*

Ее

евристична бесіда. Вид бесіди, для якої учитель спеціально добирає запитання, що спонукають учнів робити самостійні висновки.

екслі́брис, -а, ч. Художньо оформлений ярлик, який наклеюється на внутрішньому боці обкладинки книжки і вказує на її власника. *Є чимало художників, які працюють над створенням екслібрисів.*

експресія, -ї, ж. Сила вираження, вияву яких-небудь почуттів, переживань і т. ін.; виразність.

експрómт, -у, ч. Прозовий, віршований, музичний твір і т. ін., створений без підготовки, попереднього обдумування.

елéгія, -ї, ж. Ліричний вірш задумливого, сумного характеру.

елемéнт, -а, ч. Складова частина чого-небудь.

Δ Елементи мови — це звуки, склади, слова, частини слова, речення, частини (члени) речення тощо.

емфáтичний на́голос. Виділення важливої за значенням частини висловлювання (групи слів, слова або частини слова) своєрідною мелодикою, подовженням звука. *Чудо-о-ово! Гірше вже нікуди.*

енциклопéдія, -ї, ж. Науковий довідник, що містить основні відомості з усіх галузей знань, розташовані в алфавітному порядку.

Е **епігра́ма**, -и, ж. Короткий сатиричний або гумористичний вірш, спрямований проти окремої особи чи суспільного явища; дотеп, ущипливий вірш.

епіграф, -а, ч. Цитата, крилатий вислів, афоризм, уривок з пісні, приказка тощо, які записують перед текстом літературного твору або перед розділом, щоб передати основну ідею поданого нижче тексту.

епізо́д, -у, ч. Невелика, сюжетно завершена частина художнього твору, яка за змістом і будовою має відносно самостійне значення. *У даному епізоді вгадується думка автора.*

епіло́г, -а, ч. Заклучна частина літературного твору, у якій розповідається про подальші зміни в долі героїв. *Епілог несподівано завершує дію.*

епіте́т, -а, ч. Художнє означення, що підкреслює характерну рису кого-небудь або чого-небудь. Напр.: *золоті руки, холодний погляд, весела пісня.*

еруди́ція, -ї, ж. Глибокі, різнобічні знання; ученість, обізнаність, начитаність.

е́тика, -и, ж. Норми поведінки, сукупність моральних правил у людському суспільстві. *Існує мовна етика для людей різних професій.*

етикéт, -у, ч. Норми поведінки і правила ввічливості, установлені для певної групи людей. *Етикет вимагає першою привітати господиню дому.*

етимологі́чний словні́к. Словник, у якому пояснюється походження слова і його зв'язки зі спорідненими словами тієї самої або інших (споріднених) мов. *Етимологічний словник допомагає зрозуміти походження слова.*

етю́д, -а, ч. Невеликий літературний твір, присвячений якому-небудь окремому питанню.

ефі́рне мо́влення. Вид публічного мовлення з використанням радіо чи телебачення.

Жж

жанр, -у, ч. Вид творів у галузі літератури, яким властиві певні ознаки (наприклад, нарис, оповідання, повість, роман, п'єса).

жарго́н, -у, ч. Говірка, якою користуються лише в певному колі людей. *Ті злодійкуваті розбишаки так розмовляють між собою, що нічого не второпаш. То якийсь незрозумілий жаргон.*

жарт, -у, ч. Сказане чи зроблене для розваги, сміху; дотеп, витівка.

жартівлі́ві пісні́. Фольклорні й літературно-пісенні твори гумористичного чи сатиричного змісту.

жест, -у, ч. Рух тіла чи рук, що супроводжує людську мову або замінює її. *Тут люди розмовляють не голосом, а жестами й порухом губ (Я. Баш).*

жестикуюва́ти. Робити жести для підсилення виразності мови або для вираження чого-небудь.

живо́пис, -у, ч. Вид образотворчого мистецтва, що зображає фарбами предмети і явища реальної дійсності.

життєпис, -у, ч. Опис життя; біографія.

журі, ім., с., невідм. Група спеціалістів, яка присуджує премії та нагороди на змаганнях, конкурсах. *Журі визначило переможців конкурсу “Танцюють усі”.*

журна́л, -у, ч. Періодичне друковане видання у вигляді книжки; часопис. *В Україні кидають різні цікаві журнали для дітей, наприклад, “Малятко”, “Соняшник”, “Барвінок”, “Клас”.*

Зз

забавля́нка, -и, ж. Коротенька пісенька чи віршик гумористичного, жартівливого змісту, призначені для гри; утішка, потішка; чукикалка.

завча́ти, зау́чувати. Старанно запам’ятати, добре, міцно засвоїти. *Десятки віршів хлопець завчив напам’ять.*

зав’язка, -и, ж. Епізод, яким починається розвиток дії у творі; протилежне — розв’язка. *Учителька пояснила, що твір складається із зав’язки, розвитку дії, кульмінації та розв’язки.*

зага́дка, -и, ж. Короткий опис подій, предметів, явищ, які слід розпізнати, відгадати. *Леонід Глібов написав для дітей чимало загадок.*

загальна назва. Узагальнене найменування предмета, явища, почуття, стану тощо. *Загальні назви (напр., країна, місто, вірність, дівчина, дощ, свято) пишуть з малої букви.*

заголо́вок, -вка, ч. Назва будь-якого твору, його частини, розділу або статті, повідомлення, назва газети, журналу тощо. *Прочитавши розповідь, дайте їй заголовок.*

за́дум, -у, ч. **1.** Задуманий план роботи; намір. **2.** Основна думка художнього, музичного, публіцистичного та ін. творів. *Учні визначають авторський задум.*

займе́нник, -а, ч. Частина мови, до якої належать слова, що не називають особи, предмета, якості або числа, а тільки вказують на них, виступають замість іменників, прикметників або числівників. *Займенники допомагають уникати іменникових повторів у тексті.*

закі́нчення, -я, с. Змінна значуща частина слова, яка виражає його граматичні значення (рід, число, відмінок тощо).

Δ **Закінчення нульове** — таке, що підтверджує відсутність вираженого звуками й позначеного буквами закінчення в певній формі змінного слова. *Напр.: стіл□, осінь□, край□.*

залéжне сло́во. Див. **Словосполучення.**

замітка, -и, ж. Невелика стаття, повідомлення в газеті, журналі, збірнику. *Замітки до газети школярі вчать писати вже в початкових класах.*

3 **заповіт**, -у, ч. **1.** Документ, який містить розпорядження особи про її майно на випадок смерті. *Батько залишив дітям заповіт.* **2.** Настанова. Наказ нащадкам.

запро́шення, -я, с. **1.** Прохання (усне або письмове) зробити що-небудь, взяти участь у чомусь. **2.** Офіційна листівка, що є вхідною перепусткою на збори, концерт і т. ін.

за́спів, -у, ч. Усталений початок співаного фольклорного твору — думи, билини, історичної пісні.

за́чин, -у, ч. Вступна частина, початок розповідного твору, тексту (оповідання, казки, думи). *У зачині повідомляється про те найголовніше, про що ширше йтиметься в основній частині.*

збіг при́голосних. Збіг однакових приголосних на межі префікса й кореня (*беззубий, віддати, роззява*), на межі кореня й суфікса (*сонний, осінній, денний*), на межі слів чи речень. *Українська мова уникає незручного для вимови збігу приголосних на межі слів чи речень.*

збі́рка, -и, ж. Книжка, яка містить у собі зібрані за певним принципом твори одного або кількох авторів; зібрання; колекція.

збі́рні іме́нники. Це іменники, які означають сукупність однорідних осіб, предметів як єдине ціле. *Слова птаство, колосся, зелень, людство, дітлашня, юнацтво, малеча, звірина належать до збірних іменників.*

зверта́ння, -я, с. Слово або сполучення слів, що називають особу чи предмет, до яких звертається

той, хто говорить. *Ввічливе звертання свідчить про вихованість мовця.*

звіт, -у, ч. **1.** Письмове чи усне повідомлення офіційній особі, організації про свою роботу, виконання завдань і т. ін. **2.** Докладна розповідь, інформація про щось; доповідь.

звуковий аналіз слова. Передбачає характеристику всіх звуків, з яких складається слово, подане для аналізу. *Виконати звуковий аналіз слова.*

зв'язок-буквений аналіз слова. Передбачає характеристику всіх звуків і букв, якими позначені ці звуки у слові, з'ясування співвідношення між звуками й буквами. *У слові дощ є три букви, але чотири звуки, бо буква щ позначає два звуки: [ш] і [ч].*

звуконаслідування, -я, с. Відтворення почутого за допомогою голосу або технічних засобів тощо.

зв'язне мовлення. Послідовний, зрозумілий, логічний виклад думок. *На уроках діти розвивають, удосконалюють зв'язне мовлення.*

зв'язок між словами. Поєднання слів у словосполучення або речення за допомогою змісту, закінчень слів, закінчень і прийменників чи тільки прийменників; зв'язок між словами за допомогою сполучників. *Правила граматики впорядковують зв'язки між словами та реченнями.*

зіркість орфографічна. Здатність, уміння швидко виявити в тексті помилку, допущену під час запису. *При успішному навчанні орфографічна зіркість автоматизується і може розцінюватися як навичка.*

зміст, -у, ч. **1.** Те, про що йдеться, розповідається, що описується, зображається в оповіданні, статті, книзі тощо. *Переказати стисло зміст оповідання.*

2. Перелік розділів, частин, творів тощо у збірці, книзі зі вказівкою сторінок, де вони розміщені. *Зміст подано в кінці книги.*

зна́ки розді́лові. Графічні значки (крапка, кома, тире тощо), що вживають для членування тексту за змістом та інтонацією. *Не тільки крапка, а й такі розділові знаки, як знак оклику, знак запитання, вимагають паузи.*

знак м'якшення. Буква алфавіту (ь), яка позначає на письмі м'якість попереднього приголосного звука.

зна́чення слова. Відображення у слові певного явища дійсності: предмета, якості, стану, дії. *Слово має лексичне та граматичне значення.*

зразо́к, -зка, ч. Це те (або той), що (або кого) потрібно наслідувати; приклад, взірець. *У підручнику з української мови часто подають зразки виконання вправ. Образ головного героя може бути зразком для наслідування.*

Ii

ігровий фольклор. Усна народна творчість для дитячої забави (лічилки, скоромовки, усмішки, жартівливі примовки, загадки, календарно-обрядова поезія тощо).

ідеал, -у, ч. **1.** Взірєць, досконалість; довершеність; приклад. **2.** Найвища мета, до якої прагнуть люди і яка керує їхньою діяльністю.

ідея, -ї, ж. Основна думка, що визначає зміст твору.
Ідея художнього твору — це основна думка про життєві явища, змальовані у творі, остаточний висновок, до якого приводить читача художній твір.

іділія, -ї, ж. Невеликий поетичний твір, що зображує мирне, безтурботне життя селян на лоні природи.

ідіома, -и, ж. Властивий тільки даній мові стійкий зворот, що виражає єдине поняття; фразеологічне сполучення. *Напр.: замилувати очі; заговорювати зуби.*

ієрогліф, -а, ч. Фігурний знак дуже давнього (ідеографічного) письма, що позначає звук мови або цілі поняття, склади. *В українській графіці ієрогліфів немає.*

ілюстрація, -ї, ж. Зображення, яке наочно пояснює або доповнює будь-який друкований текст, зокрема — тексти літературно-художніх творів.

Ілюстрації в дитячих журналах дуже яскраві й виразні.

іме́нник, -а, ч. Самостійна відмінювана частина мови, що називає предмет, явище, опредмечену дію чи ознаку тощо і відповідає на запитання *хто? що?* *Іменники мають певний рід, змінюються за числами та відмінками.*

імітува́ти, -ую, -уєш. Точно наслідувати кого-небудь, відтворювати що-небудь.

імпровіза́ція, -ї, ж. Що-небудь (вірш, пісня тощо), складене і оприлюднене без попередньої підготовки, під час виконання. *Учні складають імпровізацію за мотивами казки “Дванадцять місяців”.*

інсценіза́ція, **інсцені́вка**, -и, ж. Перероблений літературний твір для постановки його на сцені або для радіо- чи телевистави. *Старшокласники підготували інсценізацію казки для дітей початкової школи.*

інтерв’ю, незм. Розмова, призначена для оприлюднення: опублікування в пресі, передачі по радіо чи телебаченню. *Учень-журналіст бере інтерв’ю в головного героя п’єси.*

інтер’єр, -у, ч. **1.** Архітектурно та художньо оздоблена внутрішня частина будинку, приміщення, кімнати. *У цього будинку сучасний інтер’єр.* **2.** Опис внутрішньої частини будинку, приміщення, кімнати.

інтерме́дія, -ї, ж. Коротка розважальна драматична сценка, яка розігрується між актами вистави.

Глядачі відпочивають від напруженої п'єси під час інтермедії.

інтимізація мовлення. Засоби мовлення, які передають настрій мовця, його ставлення до сказаного, допомагають впливати на співрозмовника, викликати певні емоції в читачів, слухачів. В усному мовленні велику роль відіграють інтонаційні особливості, тональність та ін. *Завдяки інтимізації мовлення досягається певний колорит мовлення: урочистий, офіційний, розповідний, жартівливий, колорит відчаю, злоби, каяття, горя, глузування тощо.*

інтонація, -ї, ж. Основний виражальний засіб усного мовлення, що дає можливість відтворити ставлення мовця до змісту сказаного. *У його словах прозвучала співчутлива інтонація.*

інструкція, -ї, ж. Вказівка, настанова, як виконувати що-небудь. *Прислухайся до порад, прочитай інструкцію, а потім приступай до роботи.*

іронія, -ї, ж. **1.** Прихована насмішка, глузування, кепкування, глум. **2.** Стилістичний засіб, за якого слову або зворотові надається протилежного значення з метою глузування.

істина, -и, ж. Правда; справедливість.

історичні оповідання. Твори про справжні історичні події, які відбувалися в певний період розвитку держави, народу, про учасників цих подій та видатних історичних осіб. *Андрійко залюбки читає історичні оповідання про козаків.*

Кк

ка́зка, -и, *ж.* Розповідний народно-поетичний або писемно-літературний твір про вигадані події, вигаданих осіб, іноді про фантастичні сили. *Учитель веде нас у світ казки.*

казка́р, -я, *ч.* Той, хто створює або розповідає казки.

каламбу́р, -у, *ч.* Дотеп, в основі якого лежить використання різних значень того ж слова або кількох різних слів, схожих за звучанням; гра слів. *Коли коли, а коли й обтісуй (прислів'я).*

календа́рно-обрядо́ві пісні́. Цикл фольклорних пісеньних творів, зміст і виконання яких з доісторичної давнини пов'язані з народним обрядовим календарем. До них належать колядки, щедрівки, новорічні віншування (посівання), веснянки (гаївки), русальні, купальські, обжинкові пісні.

калігра́фія, -ї, *ж.* Уміння, майстерність писати чітким, рівним, гарним почерком; краснопис, чистописання. *У початкових класах нас навчають каліграфічно писати.*

ка́лька, -и, *ж.* Запозичення слів та висловів з іншої мови шляхом їх буквального перекладу. Напр.: *відмінник* — калька з російського слова *отличник*, *хмарочос* — калька з англійського *sky-scraper*, *півострів* — калька з німецького *Halbinsel*.

канва́, -и, *ж.* Головна сюжетна лінія твору.

- канта́та**, -и, ж. Старовинний ліричний вірш, написаний з приводу якої-небудь урочистої події; ода.
- карикату́ра**, -и, ж. **1.** Малюнок, що зображує когонебудь або що-небудь у навмисно спотвореному, смішному вигляді. **2.** Невдале наслідування, спотворене відображення когонебудь; потвора, опудало.
- картоте́ка**, -и, ж. Систематизоване зібрання карток, що містять довідкові відомості. *Картотека є в кожній бібліотеці.*
- катало́г**, -а, ч. Список, перелік книг, рукописів, картин тощо, складений у певному порядку, щоб полегшити їх розшук; реєстр, список.
- кінети́чна мо́ва**. Спілкування за допомогою жестів рук, рухів тіла, міміки; мова жестів. Спілкування між глухонімими та сліпоглухонімими.
- кінці́вка**, -и, ж. Завершальна частина якого-небудь твору. *Кінцівка казки завжди весела.*
- кля́сик**, -а, ч. Видатний, загально визнаний письменник, діяч науки, мистецтва, творчість якого є взірцем. *Серед класиків знаємо вже Т. Шевченка, І. Франка, Лесю Українку.*
- кля́ше мо́вні**. Готовий мовний зворот, який використовується в певних мовленнєвих ситуаціях. К. найчастіше використовується в офіційно-діловому мовленні (*як зазначено; високі гості; вельмишановні пані і панове*).
- ключо́ві (опо́рні) слова́**. Основні, дуже важливі слова для розкриття змісту висловлювання. *Скласти опис за ключовими словами.*

кобза́р, -я, ч. 1. Український народний співець, який супроводить свій спів грою на кобзі. *На могилі кобзар сидить та на кобзі грає (Т. Шевченко).*

2. Образна назва Тараса Шевченка, автора збірки “Кобзар”. *Безсмертна слава Кобзаря.*

коза́цькі пісні́. Ліричні твори з козацької доби в історії України, в яких оспівано героїчну боротьбу проти іноземних поневолювачів, життя і побут козацьких родин.

колиско́ві пісні́. Жанр народної родинної лірики, призначеної для присипляння дитини в колисці.

коломи́йка, -и, ж. Українська народна пісенька типу частівки, яка може поєднуватися з танцем. *Коломийки особливо поширені в Карпатах.*

ко́лоритний, -а, -е. Своєрідний, характерний, яскраво виражений. *Його лексика дуже колоритна.*

коля́дка, -и, ж. Старовинна обрядова пісня. *Діти полюбляють співати колядки.*

коме́дія, -ї, ж. Драматичний твір, у якому засобами гумору й сатири розкривається смішне в навколишній дійсності чи в людині. *Ми із задоволенням переглянули фільм за мотивами комедії М. Старицького “За двома зайцями”.*

коме́нта́р, -я, ч. Пояснення до тексту, тлумачення тексту. За великого обсягу пояснень К. виносять у кінець твору, книги. К. може бути виданий окремою книгою.

Δ *Коментарі зайві* — зрозуміло без пояснень.

коментоване письмó. Письмо, яке полягає в тому, що учень під час писання коментує (пояснює) всі орфограми: називає правило перевірки, наводить перевірені слова, робить висновок тощо.

коментувáти. Роз'яснювати, тлумачити що-небудь.
Цей виступ необхідно коментувати.

кóмік, -а, ч. **1.** Актор, який виконує комічні ролі.
2. Той, хто має здібність розвеселяти, викликати сміх.

комі́чний, -а, -е. Який викликає сміх, смішний. *У нього комічний вигляд.*

компози́ція, -ї, ж. Будова, розташування та взаємний зв'язок складових частин художнього твору.
Композиція забезпечує таку будову твору, яка дає змогу втілити авторський задум.

компо́нувати. Складати з окремих частин що-небудь ціле. *Необхідно старанно компонувати вислів.*

кому́нікативні впра́ви. Вправи, спрямовані на живе спілкування, на усне мовлення. *Комуникативні вправи розвивають мовленнєві навички.*

конкрéтне значення. Мають слова, що називають предмети, явища навколишнього світу, які людина сприймає і пізнає органами чуття. Напр.: *будинок, книжка, ставок, мороз, небо, зорі.*

констру́кція, -ї, ж. Словосполука, якій властиві певні граматичні зв'язки, певна граматична будова.
Конструкція (будова) простого речення.

конструкти́вні впра́ви. Такі вправи, під час яких учні утворюють задані форми слів, конструюють нові слова за даними моделями, будують словосполу-

чення, речення, перебудовують їх відповідно до завдання, створюючи текст певного типу. *Конструктивні вправи допомагають закріпити здобуті знання.*

конт́ест, -у, ч. Закінчений за змістом уривок тексту, що дає змогу встановити значення слова або речення, які входять до його складу.

контра́ст, -у, ч. Різко окреслена протилежність у чомусь: у рисах характеру, властивостях предметів чи явищ, у поведінці й т. ін. *Владко ... сміливий, рішучий, вродливий, а його брат якийсь ніби наполюханий — ось який контраст являли обидва брати (І. Франко).*

конфлі́кт, -у, ч. Суперечність, сутичка, покладена в основу сюжету художнього твору.

ко́пія, -ї, ж. Точне відтворення чого-небудь, що цілком відповідає оригіналові; відтворення; репродукція, дублікат, відбиток.

кореспонд́ент, -а, ч. **1.** Той, хто листується з ким-небудь. **2.** Співробітник газети, журналу, радіо, телебачення тощо або приватна особа, яка надсилає свої повідомлення з місця проживання. *Кореспондент обласного радіо взяв інтерв'ю у школярів — учасників змагання.*

коріне́ць (книжки), -нця, ч. Місце, де зшиті аркуші книжки, зошита, папки, або частина палітурки, що ззовні закриває це місце. *Корінець у цієї книжки яскраво-зелений.*

ко́рінь слова́. Основна частина слова, що виражає його основне (лексичне) значення й не поділя-

ється на морфемі (частини). У корені внаслідок словозміни виникло чергування звуків.

красномовність, -ності, ж. Здатність, уміння гарно, майстерно говорити; ораторський хист. *Захоплює його красномовність.* // Майстерність, доладність мови. *Учитель володіє красномовністю.*

критик, -а, ч. Той, хто аналізує, оцінює літературні, мистецькі та наукові твори. *На уроці учні виступали як критики.*

кульмінація, -ї, ж. Найвище напруження, піднесення в розвитку дії, після якого починається розв'язка. *У кожному розповідному творі є кульмінація.*

культура, -и, ж. Сукупність матеріальних і духовних цінностей, створених людством протягом його історії. *Музей української культури.* // Рівень розвитку суспільства в певну епоху. *Культура середніх віків.* // Те, що створюється для задоволення духовних потреб людини. *Основ культури діти навчаються змалку.*

культура мовлення. Володіння нормами усної та писемної літературної мови й уміння користуватися засобами мовної виразності. *Висока культура мовлення досягається наполегливою працею над собою.*

культурний, -а, -е. З високим рівнем культури; освічений, вихований. *Приємно мати справу з культурними людьми.*

купальські пісні. Вид календарної обрядової пісні, яка із часів язичництва супроводжувала образ величання бога плодючості, згоди й любові —

Купайла, або Купала. За формою ці пісні багато в чому подібні до колядок, веснянок, ритуальних пісень.

куплет, -а, ч. **1.** Строфа вірша, пісні. *Наступний куплет був довшим, ніж попередній.* **2.** Пісенька з кількох строф на побутову або політичну тему, приспів якої повторюється. *Прозвучали жартівливі куплети.*

лад, -у, ч. Будова, структура (про мову). Структура мови Шевченка з її граматичним ладом і основним словниковим фондом збереглась як основа сучасної української літературної мови.

лаконізм, -у, ч. Гранична стислість і чіткість вислову. *Прислів'ям притаманний лаконізм.*

лаконічний, -а, -е. Який відзначається лаконізмом. *Відповідь була чітка й лаконічна.*

лебедина пісня, лебединий спів. Останній твір; останній вияв таланту, діяльності людини. *Я всю душу вклав у цей проект, може, це вже моя лебедина пісня?.. (Я. Баш).*

легенда, -и, ж. Народне сказання або оповідання про якісь події з життя незвичайних людей, що сприймаються як достовірні. *Легенди дуже близь-*

кі до переказів, відрізняються від них тим, що в їх основі — біблійні розповіді.

легендарний, -а, -е, прикм. Прославлений, знаменитий. *Легендарний захисник простого народу Устим Кармелюк.*

лейтмотів, -у, ч. Конкретний образ, головна тема чи ідея, що пронизує твір або творчість митця, часто згадувана деталь — основна для розкриття задуму автора.

лékсика, -и, ж. Сукупність слів певної мови. Учні засвоюють основи лексики рідної мови вже від народження. // Словниковий склад твору або творів якого-небудь письменника. *Лексика Тараса Шевченка добре запам'ятовується.*

лексикографія, -ї, ж. Наука про словники.

лексиколо́гія, -ї, ж. Розділ мовознавства, у якому вивчається словниковий склад мови. *Лексикологія вивчає лексичне значення слова.*

лексико́н, -а, ч. Запас слів; лексика, пов'язана з певною сферою діяльності або характерна для якої-небудь особи. *Промовець демонструє багатий лексикон.*

лексі́чне значення. Зміст слова, що співвідносить його з навколишнім світом, називаючи предмети, їх якості, дії, явища тощо. *У службових слів немає лексичного значення.*

лексі́чний розбір. Характеристика слова з погляду його лексичного значення, походження, особливостей вживання. *(Під час л. р. треба вказати, що означає слово, багатозначне воно чи однозначне; вжите у прямому чи переносному значенні; дібрати*

до нього синоніми та антоніми (якщо є); з'ясувати стилістичні властивості; походження).

лексичні вміння. Уміння працювати зі словом: пояснювати його значення, добирати синоніми, антоніми, знаходити в тексті лексичні помилки і виправляти їх тощо. *І в школі, й поза школою ми розвиваємо наші лексичні вміння.*

лексичні помилки. Помилки у слововживанні, у виборі слова й т. ін. *Лексичні помилки полягають у вживанні зайвих чи невдало вибраних слів, у невинновданому повторі схожих слів або речень, у вживанні російських слів замість українських.*

лист, -а, ч. Писаний текст, призначений для повідомлення про що-небудь, для спілкування з кимось на відстані, а також відповідна поштова кореспонденція. *Опусти лист у поштову скриньку.*

лінгвістика, -и, ж. Наука про мову; мовознавство.

лірика, -и, ж. Твори (насамперед поетичні), у яких з особливою виразністю виявляється емоційне ставлення автора до зображуваного. *“Садок вишневий коло хати” — вірець пейзажної лірики Т. Шевченка.*

ліричний, -а, -е. Емоційно-забарвлений, хвилюючий. *Ці вірші створюють ліричний настрій.*

ліричний портрет. Поширений в українській поезії жанр, у якому змальовується внутрішній світ певної особи.

літера, -и, ж. Письмовий знак, що позначає звук або сполучення звуків мови; буква. *Першокласники старанно виводять літери.*

літератор, -а, ч. Письменник; людина, яка пише літературні твори. *Відбулася зустріч із відомим літератором.*

літерату́ра, -и, ж. Вид мистецтва, що зображає життя, створює художні образи за допомогою слова. *Вивчати українську літературу. // Сукупність творів цього виду мистецтва. Література для загального користування зберігається в бібліотеці.*

літерату́рна мо́ва. Вироблена форма загальнонародної мови, яка має певні норми у граматиці, лексиці, вимові тощо. *Оволодівайте нормами української літературної мови.*

літерату́рна ка́зка. Казка, написана письменником спеціально для дітей. *“Снігова королева” Г.К. Андерсена — літературна казка.*

літературозна́вство, -а, с. Наука про художню літературу, її теорію та історію.

літо́пис, -у, ч. Послідовний запис будь-яких подій; історія чого-небудь. *У школі ведеться її літопис. // Пам’ятка історичної прози часів Київської Русі та козацької доби. Козацькі літописи засвідчили правдиву історію Запорозької Січі.*

лічи́лка, -и, ж. Один із жанрів дитячого фольклору, римовані лаконічні вірші (від п’яти до десяти рядків), призначені для розподілу ролей під час гри. *Лічилка виконується в чіткому ритмі.*

логі́чний, -а, -е, прикм. Послідовний, закономірний. *Логічний виклад міркувань (думок).*

логі́чний на́голос (смісловий наголос). Виділення підсилювальною інтонацією найважливішого щодо

Л

змісту слова в реченні. *Логічному наголосу передуює логічна пауза (зупинка в процесі мовлення).*

логічні вправи. Вид вправ з мови, в основі яких є групування, виділення частин цілого, підпорядкування вужчих понять ширшим, порівняння, опис, визначення понять, протиставлення тощо. *Логічні вправи вимагають особливої уважності.*

ляпсус, -у, ч. Промах, упущення, груба помилка, що часто є результатом необачності, легковажності. *В учнівському мовленні нерідко трапляються ляпсуси.*

Мм

маловира́зний, -а, -е. Який недостатньо чітко чи образно відображає що-небудь. *Маловиразне мовлення.*

мелодика мо́ви. Зміна висоти голосу під час мовлення, що надає йому певного тонового забарвлення. *Мова його віршів має характерну мелодику.*

мелоді́йний, -а, -е. Приємний для слуху; милозвучний. *Українська мова дуже мелодійна.*

ме́та́, -и, ж. Те, до чого хтось прагне, чого хоче досягти; ціль.

Δ **Мета висловлювання** — те головне, для чого створене висловлювання (щось повідомити, заперечити якусь думку, переконати, описати щонебудь, оцінити явище чи подію, підтвердити й т. ін.).

метафора, -и, ж. Художній засіб, який полягає в переносному вживанні слова або виразу на основі порівняння. *Сонечко сміється, ніби тішиться, що весна йде.*

милозвучний, -а, -е. Приємний для слуху, мелодійний.

милозвучність, -і, ж. Характерна риса українського усного мовлення. Милозвучність досягається використанням фонетичних варіантів мовних одиниць (*з — зі — із; о — об; над — наді; під — піді; на тому — на тім*), чергуванням звуків, уникненням збігу важких для вимови приголосних звуків тощо.

мистецтво, -а, с. Творче відображення дійсності в художніх образах, творча художня діяльність. *Художня література — мистецтво слова.*

митець, -тця, ч. Той, хто працює в якому-небудь виді мистецтва; мистець. *Виставка творів сучасних митців.*

міміка, -и, ж. Виразальні рухи м'язів обличчя, які є однією з форм виявлення тих чи інших почуттів, настроїв людини. *Міміка полегшує сприймання слова, допомагає глибше зрозуміти співрозмовника.*

М **мініатюра**, -и, ж. Нарис, оповідання тощо або театральна п'єса малого розміру. *Твір-мініатюра "Моя мрія"*.

міркувати, поміркувати. Думати, роздумувати, заглиблюватися думками в що-небудь. *Треба добре поміркувати над виконанням серйозного завдання.*

міф, -а, ч. **1.** Стародавня народна оповідь про явища природи, історичні події або фантастичні оповідання про уявних істот; легенда. **2.** Щось вигадане, неіснуюче, фантастичне; казка, вигадка, фантазія.

мова, -и, ж. Самобутня система звукових знаків, основа духовного життя нації, людства. *Наша мова калинова.*

мова твору. Сукупність мовних засобів, за допомогою яких автор змальовує персонажів твору, події, явища, навколишню дійсність. *Учні працюють над мовою твору.*

мовець, -вця, ч. Той, хто користується мовою. *Літературна мова надає кожному мовцеві можливість широкого вибору мовних засобів.*

мовлення, -я, с. Спілкування людей між собою за допомогою мови; мовленнєва діяльність людини як процес і продукт цієї діяльності — висловлювання. *Плекаймо культуру мовлення!*

△ **Види мовлення** — сприймання висловлювань (слухання, читання), продукування висловлювань (говоріння, письмо).

Δ **Виразність мовлення** — вживання слів і висловів, що найбільш яскраво виражають думки й почуття того, хто говорить (мовця).

Δ **Змістовність мовлення** — висловлення тільки того, що стосується теми й підпорядковане основній думці.

Δ **Правильність мовлення** — дотримання норм української літературної мови (лексичних, граматичних, стилістичних, орфоепічних, орфографічних, пунктуаційних).

Δ **Точність мовлення** — старанний добір слів, чіткість побудови речень відповідно до змісту думки, відсутність двозначних висловів.

Δ **Форми мовлення** — усне мовлення та писемне мовлення.

Δ **Чистота мовлення** — відсутність у мовленні нелітературних елементів (недоречних іншомовних та діалектних слів, лайливих виразів, жаргонізмів тощо).

мовознавець, -вця. Учений, який проводить наукові дослідження з мови.

мовознавство, -а, с. Наука про мову, її суспільні функції, загальні особливості, конкретні структурні явища. *Мовознавство постійно розвивається.*

модель слова. Відтворення звукової чи морфемної будови слова за допомогою умовних позначень.

Напр.: звукова модель слова знання

—	—	•		=	:	•
---	---	---	--	---	---	---

монографія, -ї, ж. Наукове дослідження, у якому висвітлюється одне питання, одна тема; наукова розвідка, праця.

монолог, -у, ч. Довготривалий виступ дійової особи літературного твору (переважно драматичного), звернена до самої себе, до інших дійових осіб або до глядачів. *Монолог читає провідний актор.*

монологічне мовлення. Мовлення однієї особи, яке відрізняється від діалогічного тим, що не передбачає іншої особи (співрозмовника). *У творі використано монологічне мовлення.*

мораль, -і, ж. **1.** Система норм і принципів поведінки людей у ставленні один до одного і до суспільства; етика. *Принципи народної моралі передаються з покоління в покоління.* **2.** Повчальний висновок із чогось. *Кожна казочка, кожна баєчка мають свою мораль.*

морфологічний рíзбír. Завдання м. р. — охарактеризувати слово як частину мови, визначити всі властиві їй ознаки. *(Наприклад, під час м.р. іменника треба вказати початкову форму, власна чи загальна назва, рíд, число, відмінок, відміну, синтаксичну роль, особливості вимови і написання).*

морфéма, -и, ж. Найменша значуща частина слова (корíнь, префікс, суфікс, флексія (закінчення), що складається з одного або кількох звуків.

морфолóгія, -ї, ж. Розділ мовознавства, що вивчає частини мови, форми словозміни.

мотивувáти. Наводити певні докази, що пояснюють, виправдовують які-небудь дії, вчинки тощо; обґрунтовувати. *Мотивуй свій вибір, свою думку.*

Нн

на́вичка, -и, ж. Потреба діяти, поводитися певним чином; уміння, набуте тривалими вправами, досвідом; навик. *Вироблення навичок виразного читання і каліграфічного письма.*

на́голос, -у, ч. Виділення складу в слові посиленням голосу або підвищенням тону. *В українській мові наголос не має сталого місця в слові.*

Δ Рухомий наголос — наголос, що змінює місце в межах одного й того ж слова залежно від його граматичної форми.

на́зва, -и, ж. Словесне найменування, позначення кого-небудь, чого-небудь. *Дати тексту назву.*

наро́дна творчість. Сукупність творчої діяльності, яка виявляється в різних видах мистецтв: в усній поезії, музичних творах, танцях, хороводах і т. ін.; фольклор. *Найбільш поширені в Україні пісенні жанри народної творчості (колядки, веснянки, весільні пісні тощо).*

наро́дна героїко-фантастична ка́зка. Казка, у якій народ змальовує фантастичні, таємничі події, зачаровані, незвичайні місця, вигаданих істот, наділених незвичайними силою і можливостями.

нау́ка, -и, ж. Система знань про закономірності розвитку природи й суспільства та способи впливу

Н

людини на навколишній світ. *У школі вивчаємо основи багатьох наук.*

науково-популярний твір. Той, що містить наукове пояснення в доступній для широкого кола читачів формі.

нація, -ії, ж. Історична спільність людей, які розмовляють однією мовою і проживають на певній території, мають відмінну від інших народів культуру і характер.

небиліця, -і, ж. **1.** Те, чого не буває в дійсності; неправда, вигадка, нісенітниця, дурниця. *Напр.: Буває, що й корова літає.* **2.** Невеликий фольклорний твір із сатиричним змістом, побудований на каламбурі.

невербальні (немовні) засоби спілкування. Це погляд, міміка, жести, різні сигнали (стук, дзвінок), дотик.

невідмінювані іменники. Це частина іменників, які при поєднанні з іншими словами вживаються в тій же формі, яка лише в контексті набуває значення будь-якого відмінка в однині чи множині. *Напр.: метро, кашне, жури, Ольга Карпенко, Галина Коваль.*

неологізм, -у, ч. Нове слово або вислів, що з'являється в мові; новотвір.

новела, -и, ж. Невеликий розповідний художній твір про незвичайну життєву подію з несподіваним фіналом (завершенням, кінцем).

норма, -и, ж. Звичайний, загальноприйнятий, обов'язковий порядок, стан тощо. // Зразок, правило поведінки

людей у суспільстві. // Загальноприйняте правило в мові, літературі тощо. *Мовні норми сприяють взаєморозумінню між людьми.*

нотабене, с. Назва умовного знака (*№ 13* або *№ 3*), який уживається, щоб привернути увагу читача.

нотатки, -ток, *мн.* (нотатка, -и, *ж.*). Короткі записи, помітки для запам'ятовування. Невеличка стаття, замітка в газету.

образ, -у, *ч.* **1.** Зовнішній вигляд кого-, чого-небудь.

Козак у дорозі згадував образ дорогої йому людини.

2. Форма відображення дійсності в мистецтві.

О. Довженко у своїх кінострічках створив неза-

бутні образи матері і рідної землі. **3. образ**, -а, *мн.* образи. Те саме, що ікона. *Мабуть, немає такої хати в Україні, де не було б образа Святої Богородиці.*

образний, -а, -е. Який виділяється силою свого впливу, виразністю; яскравий, барвистий, живий (*про мову, слово*).

обряд, -у, *ч.* Установлені звичаєм дії, пов'язані з побутовими традиціями або з виконанням релігійних настанов; ритуал, традиція. *Обряди заручин, весілля, хрещення тощо.*

огрїх, -у, ч. Недолїк, хиба, похибка, помилка. *Не допускайте мовних огрїхів!*

однознáчне слóво. Слово, яке має тільки одне значення. *Напр.: автобус, акваланг, базика, вересень.*

однорїдні члѐни рѐчення. Члени речення, які відповідають на одне й те ж запитання, відносяться до одного й того ж головного слова і вимовляються з перелїчувальною або протиставною інтонацією. *Знов настала прозора, спїла осїнь (А. Малишко). Сонце свїтить, та не грїє.*

односклáдне рѐчення. Речення, граматична основа якого складається з одного головного члена. *Весна. Дощ. Не спитьсья.*

односкладóвий, -а, -е. Який має один склад (про слово або його частини). *У слові доброта корїнь односкладовий.*

ознáка, -и, ж. Риса, властивість, особливість когонебудь, чого-небудь. Ознака предмета. *Напр.: смагляве обличчя, приємний голос, гарячий чай, дерев'яна ложка.*

оклічні рѐчення. Це речення, які вимовляються з підсиленою, напруженою інтонацією. *Окличники можуть бути розповідні, питальні та спонукальні речення.*

омóграфи, -їв, ми. (одн. омограф, -а, ч.). Слова або форми слів, різні за значенням і звучанням, але однакові за написанням: *мукá* (борошно) — *му́ка* (насильство, катування); *п'ята* (пор. числївник) — *п'ятá* (нижня частина ноги).

омóніми, -їв, мн. (одн. омоніми, -а, ч.).

омофо́ни, -ів, *мн.* (одн. омофон, -а, *ч.*). Слова, які однаково звучать, але відрізняються значенням і написанням: *звати* — *з вати*; *купувати* — *кунувати*; *промову* — *про мову*; *Україні* — *у країні*.

омофо́рми, *форм. мн.* (одн. омоформа, -и, *ж.*). Слова або форми слів, однакові за звучанням і написанням, але різні за значенням: *їм* (їсти) — *їм* (вони); *сито* (ім.) — *сито* (присл.); *синів* (сини) — *синів* (синіти).

о́пис, -у, *ч.* Словесне зображення, змалювання чогонебудь. *Скласти опис природи.*

оповіда́ння, -я, *с.* Невеликий за обсягом прозовий твір. Оповідання будують на одному (іноді кількох) епізоді з життя одного (рідше кількох) героїв.

опоети́зувати. Поетично зображувати кого-небудь; звеличувати. *Образ кобзаря опоетизований в українській літературі.*

опра́ва, -и, *ж.* Обкладинка із твердого матеріалу, у яку переплітають книжку, зошит тощо; палітурка, обгортка.

оригіна́льний, -а, -е. Створений самостійно, без наслідування відомих зразків. *Учень пише оригінальні твори.* // Який не є перекладом з іншої мови. // Який привертає до себе увагу своєю незвичайністю, своєрідністю. *У цьому вірші оригінальний початок.*

осно́ва ре́чення. Головні члени (підмет і присудок) є основою (граматичною основою) речення. *Дру-*

О

горядні члени поглиблюють думку, висловлену в граматичній основі речення.

осно́ва слова. Частина слова, що є носієм його основного значення. Основу слова становлять усі частини слова (префікс, .корінь, суфікс), крім закінчення.

орфогра́ма, -и, ж. Написання, що відповідає правилам або традиції. Розрізняють орфограми буквені і небуквені (апостроф, дефіс, перенос, пропуск).

орфографі́чне пра́вило. Інструкція, яка допомагає правильно вибрати орфограму, визначає обов'язкове для всіх написання слова, а також спосіб перевірки написаного.

орфографі́чний ро́збір. Тренувальна вправа, яка передбачає аналіз і пояснення написання слів, що сприяє закріпленню знань з орфографії і виробленню міцних правописних навичок.

орфографі́чні помилкі́. Один із видів мовних помилок, до яких відносять порушення правил написання ненаголошених голосних, написання відмінкових закінчень іменників, особових закінчень дієслів, написання слів разом, окремо і через дефіс, неправильні переноси, помилки у вживанні великої букви тощо.

орфогра́фія, -ї, ж. Система загальноприйнятих правил написання слів якої-небудь мови; правопис. *Відбулися певні зміни в орфографії.*

орфоо́пія, -ї, ж. Система загальноприйнятих правил літературної вимови певної мови. *Орфоопія*

включає вимову звуків, звукосполучень, словесний наголос та інтонування живої мови. // Вимова слів відповідно до таких правил.

О

осві́та, -и, ж. Процес і результат засвоєння знань та умінь, набуття навичок шляхом навчання у навчальних закладах, а також самоосвіти.

основна́ думка твору́. Те найважливіше, що хотів висловити автор у своєму творі; ідея твору. *Визначити основну думку твору.*

Пп

папі́рус, -у, ч. **1.** Тропічна багаторічна рослина, з якої виготовляють матеріал для письма. **2.** Стародавній рукопис, виконаний на такому матеріалі.

па́родія, -ї, ж. Сатиричний літературний твір, що містить риси якого-небудь іншого твору. // Сатиричне, комічне наслідування кого-небудь.

па́ро́німи, мн. Слова, подібні за формою і звучанням, але різні за значенням. Напр.: *досвідчений — освічений, голосувати — галасувати.*

партиту́ра те́ксту. Підготовлений за допомогою певних знаків запис тексту, призначеного для виголошення (словесні наголоси, логічні наголоси, паузи, темп мовлення тощо).

П

пáсквіль, -я, ч. Здебільшого письмове висловлювання образливого, наклепницького характеру; наклеп.

пáуза, -и, ж. **1.** Тимчасова зупинка, перерва під час розмови; нетривале мовчання, мовчанка. **2.** Перерва в розмірі вірша, звичайно пропуск ненаголошеного складу.

пейза́ж, -у, ч. Загальний вигляд якоїсь місцевості, картина природи; краєвид. *За вікном незвичний пейзаж.* // Опис, зображення природи в літературі, музиці тощо. *Літературний пейзаж у творі має певне призначення.*

передмо́ва, -и, ж. Вступна стаття до наукового, літературного або іншого твору, написана самим автором або кимсь іншим, яка містить попередні пояснення або зауваження; передслово, передне слово.

перéказ, -у, ч.

Δ **Переказ детальний (докладний).** Усний або письмовий переказ, що якнайповніше передає зміст прочитаного або прослуханого тексту.

Δ **Переказ стислий.** Усний або письмовий переказ, який стисло передає основний зміст прочитаного або прослуханого тексту.

Δ **Переказ вибірковий.** Усний або письмовий переказ не всього прослуханого або прочитаного тексту, а лише його частини, певного фрагменту (опису, роздуму тощо), епізоду.

Δ Переказ творчий. Усний або письмовий переказ прослуханого або прочитаного тексту 1) зі зміною особи оповідача; 2) із введенням додаткового матеріалу (напр.: опису, міркувань, зачину чи кінцівки) та ін.

перенос, -у, ч. Знак у вигляді рисочки, що записують на місці поділу слова для перенесення його до наступного рядка. *Знак переносу залишаємо в попередньому рядку.*

переносне значення слова. Вторинне лексичне значення слова, яке виникає в мові на основі подібності предмета чи явища, воно зрозуміле лише в контексті. *Сонце сміється. Плачуть хмари. Гірка життя. Солодка мрія.*

персонаж, -а, ч. Дійова особа в художньому творі. *Позитивний персонаж. Негативний персонаж. Комедійний персонаж.*

п'єса, -и, ж. Драматичний твір, призначений для сценічного втілення (для гри на сцені). *Школярі колективно склали новорічну п'єсу.*

питальне речення. Речення, що містить у собі запитання, яке спонукає співрозмовника до відповіді.

писемний, -а, -е. Виражений за допомогою графічних знаків; написаний. *Передати свої враження в писемній формі. // Пам'ятки писемності. Кожен народ зберігає пам'ятки своєї писемності. // Писемна мова. Учені досліджують найдавніші писемні мови.*

П **письме́нний**, -а, -е. Який уміє читати, писати; грамотний. *У нашій державі кожен має можливість стати письменним.*

письме́нник, -а, ч. Той, хто пише художні твори; особа, для якої літературна діяльність є професією. *Для учнів організували зустріч із дитячим письменником.*

підзаголо́вок, -вка, ч. Другий, додатковий до основного заголовок. *У підзаголовку розширюється повідомлене в заголовку.*

підмет, -а, ч. Головний член речення, що означає предмет дії, стану, властивості або якості, зазвичай виражені присудком. Підмет вживають у формі називного відмінка.

підру́чник, -а, ч. Книга, за якою вивчають навчальний предмет; посібник.

післямо́ва, -и, ж. Заклучне роз'яснення, повідомлення автора, видавця й т. ін., що міститься в кінці твору, книги; післяслово.

пісня, -і, ж. Словесно-музичний твір, призначений для співу.

плагіа́т, -у, ч. Привласнення авторства на чужий твір науки, літератури, мистецтва або на чуже відкриття, винахід, а також використання у своїх працях чужого твору без посилання на автора.

план, -у, ч. Порядок розміщення частин якого-небудь викладу, його композиція. // Запис плану у формі стислих заголовків до кожної частини викладу, розташування їх у логічній послідовності. *Скласти план твору.*

плеяда, -и, ж. Група видатних діячів певної епохи, які пов'язані між собою спільністю поглядів, завдань.

Плеяда відомих письменників.

повідомлення, -я, с. Документ, у якому про щось повідомляється, сповіщається. *Повідомлення із телеграфу.*

повість, -і, ж. Прозовий художній твір, що за обсягом і глибиною розкриття життєвих явищ займає проміжне місце між оповіданням і романом. *Повість складається з розділів.*

подвоєння приголосних. Див. **Збіг приголосних**.

подовження приголосних. Протяжна вимова приголосних звуків, яка на письмі позначається подвоєними буквами. *Напр.: життя, лягти, спросоння, ніччю, суддя.*

по́езія, її, ж. Твори, написані віршами, а не прозою. *По́езія Ліни Костенко високохудожня і щира.*

по́ема, -и, ж. Літературний твір, переважно віршований, у якому зображені значні події та яскраві характери. *По́еми Т. Шевченка вийшли окремою книжкою.*

по́ет -а, ч. Автор літературних віршованих поетичних творів. *По́ети володіють талантом до віршування.*

позитивний персона́ж. Дійова особа твору, яка володіє багатьма моральними чеснотами. *Поділ героїв на позитивних (ідеальних) і негативних є умовним.*

порівня́ння, -я, с. Слово або вислів, що називає особу, предмет чи явище, з якими порівнюється хто-небудь, що-небудь. // Образний вислів, у яко-

му зіставляються предмети, явища, особи, щоб яскравіше їх описати. *Дівчина розцвіла, як маків цвіт.*

посвя́та, -и, ж. Кому́сь посвя́тити свою пра́цю, свої твори й т. ін.; присвя́та; самопосвя́та.

початко́ва фо́рма. Форма, яку мають усі змінні частини мови. Початкова форма іменників — це форма називного відмінка чоловічого роду однини.

право́пис, -у, ч. Система загальноприйнятих правил, що визначають способи передачі мови на письмі. *У підручнику відображено зміни в українському правописі.* // Дотримання правильного написання слів. *Стежте за правописом.*

пре́фікс, -а, ч. Частина слова (основи), що стоїть перед коренем і надає слову нового лексичного чи граматичного значення. *Напр.: писати — перепи́сати, списати, дописати, вписати, розписати.*

приго́дницький, -а, -е. Твір чи література, де описуються різні пригоди; пригодницькі фільми; пригодницький жанр. *Діти залюбки читають пригодницькі твори.*

при́голосні зву́ки. Звуки, що вимовляють за участю голосу й шуму або тільки за участю шуму. *Напр.: [d],[t], [p], [n],[x].*

при́ймénник, -а, ч. Це службове слово, яке виражає різні смислові відношення між повнозначними словами, служить для творення деяких відмінкових форм. *Напр.: без, від, до, в, з.*

при́казка, -и, ж. Близьке до прислів'я народне висловлювання, яке не має узагальнюючого, по-

вчального характеру. *Проти віку нема ліку. Ні в ліс ні по дрова. Що з воза впало, те пропало.*

прикмётник, -а, ч. Самостійна відмінювана частина мови, що виражає ознаку предмета, змінюється за родами, числами й відмінками, відповідає на запитання який? (яка? яке? які?), чий? (чия? чие? чиї?). *Прикметник найчастіше виступає другорядним членом речення.*

примітка, -и, ж. **1.** Короткий запис, що є поясненням до якогось тексту. **2.** Додаток до якогось твору, що містить пояснення до нього або відомості про його автора.

примóвки, -вок, мн. Жартівливі, переважно римовані вислови, що вставляють в розмову відповідно до ситуації або у відповідний контекст. *Триндиринди, коржі з маком. Говорила-балакала, сіла та й заплакала.*

прислівник, -а, ч. Незмінна самостійна частина мови, яка об'єднує слова зі значенням ознаки дії, стану, іншої ознаки. *Напр.: пізно, гарно, узимку, політньому, надворі, угору, направо.*

прислів'я, -я, с. Народний вислів повчального змісту, створений на основі багатовікових спостережень народу, його життєвого досвіду. *Друга шукай, а знайдеш — тримай. Добрий початок — половина справи.*

прісудок, -дка, ч. Головний член речення, що означає дію, стан, якість, властивість предмета, відповідає на запитання що робити? хто він є?

П

який він є? *Зійшло сонце. День теплий. Олена Пчілка — мати Лесі Українки.*

притча, -і, ж. Оповідний літературний твір алегорично-повчального змісту, близький до байки. // Бути (стати) притчею (во язицех) — бути предметом загальних розмов, постійних пересудів.

пробле́ма, -и, ж. Складне теоретичне або практичне питання, яке потребує розв'язання. *У казках проблема добра і зла розв'язується на користь добра.*

проблемáтика твóру. Сукупність проблем, спосіб розв'язання яких описує сам автор твору або спонукає до цього читача. *У романах ширша проблематика, ніж у повістях.*

про́за, -и, ж. Літературний твір або сукупність творів, написаних невіршованою мовою; протилежне до поезія. *Проза Тараса Шевченка здебільшого російськомовна.*

проза́їк, -а, ч. Письменник, що пише прозою. *Микола Вінграновський — улюблений прозаїк багатьох дітей.*

прозо́вий твір. Твір, написаний прозою. *Казки — це здебільшого прозові твори.*

просте́ рече́ння. Речення, яке має у своєму складі одну граматичну основу, виражену сполученням підмета і присудка або лише одним із головних членів. *Уже сонечко визирнуло з-за обрїю. Світає.*

Δ **Поширене речення** — речення, у якому, крім головних, є другорядні члени.

прямá мо́ва. Дослівне відтворення чужого висловлювання, яке, здебільшого, супроводжуєть словами автора (мовця).

прямé значення слова. Первинне значення слова, яке є основною назвою предмета, явища. Це значення зрозуміле як у контексті, так і поза ним. *Напр.: дорога додому, зелений огірок, високе дерево.*

псевдоні́м, -а, ч. Ім'я, прізвище або авторський знак, яким користується людина (письменник, актор, журналіст) замість власного прізвища; псевдо. *Леся Українка — це псевдонім Лариси Петрівни Косач.*

пунктуа́ція, -ї, ж. Система правил використання розділових знаків. *Знання пунктуації важливі для грамотного письма.*

Рр

ре́бус, -а, ч. Загадка, у якій слова або фрази, що розгадуються, зображено у вигляді комбінації малюнків з літерами та іншими знаками. *Скласти ребуси про частини мови.*

редагува́ння, -я, с. Творча робота редактора над рукописом тексту з метою його поліпшення, виправлення.

ремáрка, -и, *ж.* Авторські пояснення в драматичному творі щодо умов та часу дії, зовнішнього вигляду та поведінки дійових осіб тощо. *Під час вистав ремарки не читають вголос.*

репертуáр, -у, *ч.* Добір творів, з якими виступають перед глядачами співак, музикант, читець тощо.

ре́пліка, -и, *ж.* Короткий вислів одного з учасників драматичного діалогу чи розмови, який є відповіддю на попереднє чиєсь висловлювання. Репліка може набувати форми монологу, та все ж це — ланка діалогічного порозуміння.

репорта́ж, -у, *ч.* Повідомлення з місця подій у газеті, по радіо чи в телепередачі. *Репортаж про спортивні змагання.*

реферáт, -у, *ч.* Стислий усний або письмовий виклад результатів наукового дослідження, змісту однієї або кількох книг, що стосуються певної проблеми чи літературного твору. *У початковій школі діти пишуть не реферати, а письмові повідомлення.*

реце́нзія, -ї, *ж.* Текст, у якому аналізується й оцінюється який-небудь твір, яка-небудь робота, спектакль, концерт тощо. *Поширені такі різновиди рецензії: анотація, відгук, реферативна, газетна рецензія тощо.*

ре́чення, -я, *с.* Це граматично й інтонаційно оформлена одиниця мови, яка є основним засобом формування, вираження й повідомлення думок, почуттів, емоцій. *В усному мовленні речення від-*

діляються одне від одного паузами, а на письмі — розділовими знаками.

речитатів, -у, ч. Промовляння співучим голосом, наспівним рекламуванням; наспівно, протяжно.

рíма, -и, ж. Співзвучне (суголосне) закінчення віршованих рядків або близькорозташованих у рядку слів. *Рима* — одна з ознак віршів.

ритм, -у, ч. Рівномірне чергування наголошених і ненаголошених складів. *Ритм* — основна ознака поезії.

рóзвиток дії. Розгортання подій у художньому творі, своєрідний перебіг розповіді автора про життя, стосунки і дії персонажів, основою якого є загострення конфлікту.

розв'язка, -и, ж. Розв'язання конфлікту в літературному творі. Р. дається, як правило, у кінці твору, але, згідно з авторським задумом, може подаватися і на початку твору.

рóздум, -у, ч. Твір або частина твору, де автор висловлює власні думки, переживання, почуття; міркування.

розмóвна мóва. Різновид літературної мови, вживаний у повсякденному усному спілкуванні, у неофіційних життєвих ситуаціях, відмінний від книжної літературної мови. Р. м. вживають без попереднього відбору слів.

розповідне речення. Це таке речення, що містить повідомлення про різні явища, події, предмети, їх ознаки.

Р

ро́зповідь, -і, *ж.* Виклад у художньому творі від третьої особи про події і вчинки персонажів, на відміну від оповіді — викладу від першої особи.

рома́н, -у, *ч.* Великий за обсягом і складний за побудовою оповідний твір художньої літератури, у якому широко описані життєві події, змальовані характери багатьох персонажів. *Романи школярі вивчають у старших класах.*

рома́ніст, -а, *ч.* Письменник, який пише романи.

рома́нс, -у, *ч.* Невеликий за обсягом вірш та музичний твір для сольного співу з інструментальним акомпанементом.

ру́брика, -и, *ж.* Спосіб позначення окремих частин тексту літературного твору.

руко́пис, -у, *ч.* Текст твору, написаний від руки. *Збереглися рукописи деяких творів Т. Шевченка. // Оригінал твору, поданий або підписаний до друку. Авторіві повернули його рукопис.*

Сс

самодикта́нт, -у, ч. Вид зорового диктанту, під час якого текст, призначений для запису, сприймається учнями за допомогою зору, запам'ятовується, а потім записується із пам'яті. *На уроці діти писали самодиктант для перевірки правописних умінь. // Запис завчених напам'ять прозових або віршованих текстів. Після вивчення напам'ять вірша учні пишуть самодиктант.*

самопереві́рка, -и, ж. Перевірка своїх знань; перевірка своєї роботи власними силами. *Обов'язково виділіть час для самоперевірки.*

сарка́зм, -у, ч. Злісна, уїдлива насмішка, їдка іронія. *Карикатури сповнені сарказму. // Уїдливі злісно-глузливі зауваження. У спілкуванні будьте доброзичливими, уникайте сарказму.*

сати́ра, -и, ж. Художній прийом у творах літератури, спрямований на різке висміювання негативних явищ. *Ці вислови сповнені сатири на суспільні зміни.*

світо́гляд, -у, ч. Система поглядів на життя, природу і суспільство. *Читання книг розширює світогляд.*

семáнтика, -и, ж. Значення мовних одиниць — окремих слів, складових частин слова, фразеологізмів тощо.

С **символ**, -у, ч. Художній образ, який умовно відображає яку-небудь думку, ідею, почуття і т. ін. *Хліб-сіль — символ гостинності українців.*

синонім, -а, ч. Слово, близьке або подібне за значенням до іншого, але відмінне від нього за звучанням. *Напр.: гарний, красивий, вродливий.*

сінтаксис, -у, ч. Розділ граматики, який вивчає способи поєднання й розміщення слів у словосполученні та реченні. // Будова речення й словосполучення і способи поєднання слів у словосполученні та реченні. *Знання основ синтаксису пов'язане із правописом.*

склад, -у, ч. Частина потоку мовлення, яка складається лише з одного голосного або голосного і приголосного (або кількох приголосних) звуків і вимовляється одним поштовхом видихуваного повітря. *Склади наголошені й ненаголошені.*

складне речення. Яке складається із двох і більше граматичних основ. *Прості речення в складному можуть поєднуватися за допомогою сполучників та інтонації або тільки інтонації.*

складоподіл, -у, ч. Поділ слова на склади. *Переносимо слова в наступний рядок, беручи до уваги правила складоподілу.*

скоромівка, -и, ж. Жартівливий вислів, скомпонований із важких для швидкої вимови слів. *Народні дитячі пісеньки, приказки, скоромовки, загадки, чистомовки, спотиканки, примовки, каламбури — усе це срібними росинками блищить і переливається на сторінках журналу “Малятко”.*

- сленг**, -у, ч. Розмовний варіант мовлення, характерний для людей певного віку, роду занять; жаргон. *Студенти часто послуговуються своїм сленгом.*
- словесний**, -а, -е. Який здійснюється за допомогою слова. // Який змальовано, описано, передано за допомогою слова. *Словесний опис картин природи. Словесний портрет людини.*
- словник**, -а, ч. Книга, де в алфавітному чи тематичному порядку подано слова. *Словники бувають орфографічні, тлумачні, перекладні, фразеологічні, орфоенічні та інші.*
- словозміна**, -и, ж. Зміна граматичних форм слова, а також способи такої зміни. *Освічений, освічена, освічене — словозміна за родами.*
- словоскладання**, -я, с. Утворення складних слів шляхом поєднання двох або кількох слів, основ чи коренів в одне слово. *Напр.: нова + будова = новобудова.*
- словосполучення**, -я, с. Найпростіша синтаксична одиниця мови, утворена із двох або кількох самостійних частин мови, пов'язаних між собою граматично (за питанням) і за змістом. *Напр.: чисте небо; цікавий твір; голосно говорити; летіти над озером.*
- словотвір**, -вору, ч. **1.** Творення слів у мові, а також способи їх творення; словотворення. **2.** Галузь мовознавства, яка вивчає будову слів і способи їх творення. *В українському словотворі виділяють шість способів творення нових слів.*
- смысл**, -у, ч. Уявлення про щось, поняття, розуміння чого-небудь.

Δ **Смисловий аналіз твору** — це аналіз змісту твору і способів його вираження.

Δ **Смисловий (логічний) наголос** — виділення підсилювальною інтонацією найважливішого щодо змісту слова в реченні.

соціально-побутова казка. Казка про повсякденне життя і стосунки між людьми в суспільстві. *Казка “Про бабину дочку і дідову дочку” — соціально-побутова.*

сполучник, -а, ч. Службова незмінна частина мови, яка служить для поєднання слів і речень у синтаксичне ціле. *Напр.: і, а, та, але, проте, щоб, якби.*

спонукальне речення. Речення, яке виражає різні форми волевиявлення: від прохання чи побажання до категоричного наказу. *Иди, будь ласка, своєю дорогою. Иди геть з моїх очей!*

споріднені слова. Слова, які мають схожий за звучанням і значенням корінь; спільнокореневі слова. *Напр.: весло, весляр, веслувати, весельце.*

спосіб, -собу, ч. Граматична категорія дієслів, що виражає відношення дії або стану до дійсності. В українській мові є три способи дієслів: дійсний (*працюю*), умовний (*працював би*), наказовий (*працюй*).

спрощення приголосних. Зменшення кількості приголосних звуків у групі приголосних внаслідок зміни форми слова або творення споріднених слів. *Напр.: тиждень — тижня, проїздити — проїзний.*

стаття́, -і, *ж.* Науковий або публіцистичний твір невеликого розміру, надрукований у збірнику, журналі, газеті тощо. *Науково-популярні статті для школярів.*

строфа́, -и, *ж.* Див. **Куплёт. 1.**

структу́ра літерату́рного твóру. Спосіб зв'язку між складними частинами твору. Взаєморозміщення та взаємозв'язок частин цілого; будова.

структу́рний аналі́з те́ксту. Аналіз будови тексту: визначення складових частин тексту (зачину, основної частини, кінцівки), зв'язків між реченнями й абзацами тощо. *Складаючи план переказу, виконуємо структурний аналіз тексту.*

су́ржик, -у, *ч.* Своєрідний різновид народної мови, який витворився на основі змішування двох контактуючих між собою мов, в Україні — української та російської. *Суржик — це негативне явище в мові.*

су́фікс, -а, *ч.* Значуща частина слова, що стоїть після кореня і служить для творення форм того ж слова, нових слів або інших відтінків значення.

схе́ма, -и, *ж.* Засіб узагальнення, моделювання і наочного зображення навчального матеріалу. *Накреслити схему будови виділеного слова та схему поданого речення. Пояснити схему розвитку подій у творі.*

сценáрій, -ю, *ч.* Літературний твір, який служить основою для створення фільму, визначає його зміст, образи, розгортання подій, жанр; кіносценарій.

сюже́т, -у, *ч.* Система подій у літературному творі, через які письменник розкриває характери персонажів і весь зміст твору. *Розвиток сюжету підпорядкований основній думці твору.*

Т т

тавтологія, -ї, ж. Повторення тих самих, спільнокореневих або близьких за значенням слів. *Наприклад: молодий юнак; вільна вакансія; організувати організацію; створити твір.*

тверді приголосні звуки. Приголосні звуки, під час вимови яких середня частина язика не наближається до твердого піднебіння. *Напр.: б, н, р, м, с, ч.*

твірнa основа. Основа, від якої утворюється похідне (нове) слово. *Напр.: школ-а — школ-яр — школяр-к-а, школяр-ськ-ий.*

творчий задум. Перший стан (початок) творчого процесу письменника як намір, бажання написати твір.

творчість, -чості, ж. Діяльність людини, спрямована на створення духовних і матеріальних цінностей.

Δ *Народна творчість* — вид духовної творчої діяльності народу, що виявляється в усній поезії, казках, приказках тощо, у музиці та інших видах мистецтва. Письменники черпають наснагу із джерел народної творчості.

театр, -у, ч. Вид мистецтва, що відображає життя в сценічній дії, яку виконують актори перед гля-

дачами. // Установа, організація, що втілює цей вид мистецтва. *Відвідати театр драми і комедії.*

текст, -у, ч. Літературний чи інший твір (у т. ч. учнівський) або його уривок для читання, аналізу тощо.

Δ **Текст науково-пізнавальний** — містить повідомлення про закони природи й суспільства, про досягнення людей у різних сферах діяльності.

Δ **Текст науково-популярний** — розкриває складний науковий зміст доступною для читача мовою.

Δ **Текст художній** — твір, у якому дійсність змальовано за допомогою образних засобів.

тёма, -и, ж. Життєві явища, події, що становлять зміст твору літератури та ін. видів мистецтва. *У темі автор виявляє власне бачення, своє ставлення до зображеного.*

темп, -у, ч. Ступінь швидкості вимовляння слів у мовному потоці. *Швидкий темп читання, середній, повільний.*

Δ **Нормальний темп читання вголос** — читання, під час якого читець виразно і правильно вимовляє слова, робить необхідні паузи, його розуміють слухачі.

тёрмін, -а, ч. Слово або словосполучення, що означає чітко окреслене спеціальне поняття будь-якої галузі науки, мистецтва тощо. *Терміни класифікують на літературознавчі, мовознавчі, технічні, медичні тощо.*

Т **термінологічний словник.** Словник, який містить терміни, пояснює їх значення, написання. *Існує потреба в оновленні українських термінологічних словників.*

тіпи мовлення. Різновиди мовлення, до яких належать розповідь, опис, роздум (міркування). *У тексті можуть поєднуватися елементи різних типів мовлення.*

тлумачний словник. Словник, який містить пояснення, тлумачення лексичних значень слів певної мови. *Новий тлумачний словник української мови в трьох томах.*

тон, -у, ч. Характер звучання голосу людини під час мовлення за висотою та силою. *Спілкування в доброзичливому тоні.*

троп, -а, ч. Слово або мовний зворот, вжитий у переносному значенні. *Тропи належать до художніх засобів мови.*

Уу

удоскона́лити (вдоскона́лити). Збагатити свої знання, поліпшити свої вміння, підвищити свою майстерність. *Життя змушує нас удосконалюватися. // Робити досконалішим, кращим. Необхідно удосконалювати цей твір.*

узго́джувати. Ставити залежне слово в тій же формі, що й головне слово. *Прикметник залежить від іменника, тому узгоджується з ним у роді, числі та відмінку.*

уособлювати. Виражати явища природи, предмети, почуття в образах живих істот; персоніфікувати. *Сирени, русалки, лісовики, водяники — усе це стародавні божества, які уособлювали природу.*

усме́шка, -и, ж. Гумористичний художній твір (невеликий за розміром), у якому поєднуються жартівливі замальовки, жанрові сценки, елементи дотепності.

уто́пія, -ї, ж. Твір, у якому йдеться про вигадку, нездійсненну мрію.

уя́ва, -и, ж. Думка, свідомість, фантазія. //Здатність образно створювати або відтворювати кого-, що-небудь у думках, свідомості. *Розвинена уява, нестримна уява, творча уява.*

уявля́ти. Викликати у своїх думках, своїй свідомості який-небудь образ, картину, дію тощо. *Під час усного малювання ми передаємо словами те, що уявили, прочитавши (прослухавши) текст.*

ФФ

фа́була, -и, ж. Хронологічно послідовне зображення подій і пригод у художньому творі; канва, схема розвитку життєвих подій, подана у творі в послідовному порядку.

фанта́зія, -ї, ж. Творча уява. *Політ фантазії. // Витвір уяви; мрія. Моїм фантазіям не судилося здійснитись. // Твір казкового, незвичайного змісту.*

фанта́стика, -и, ж. Жанр літератури, а також твори, у яких описані нереальні явища та події, що не існують насправді. *Твір з елементами фантастики.*

фейлето́н, -у, ч. Невеликий твір, у якому висміюються якісь недоліки, потворні явища суспільного життя.

філологі́я, -ї, ж. Сукупність наук, що вивчають мову й літературу народу; мова й література. *Українська філологія.*

фольклóр, -у, ч. Народна творчість. *Народні загадки, казки, прислів'я та приказки, ігри, скоромовки тощо належать до фольклору.*

фонéтика, -и, ж. Галузь мовознавства, що вивчає звукову будову мови, способи творення звуків та їх акустичні властивості. *Голосні та приголосні звуки мови вивчає фонетика.*

Δ **Фонетичний аналіз** слова передбачає вимову слова, виділення наголошеного складу, характеристики кожного звука, пояснення можливих звукових змін, які відбуваються в процесі вимови.

форма слова. Видозміна того самого слова, яка надає йому додаткового відтінку значення (*наприклад, рідна земля, рідної землі, на рідній землі*).

формотворення, -я, с. Утворення граматичних форм того самого слова за допомогою префікса, суфікса чи закінчення; словозміна.

фрагмент, -а, ч. Уривок тексту. Окрема частина твору мистецтва. *Докладно переказати фрагмент твору.*

фраза, -и, ж. Висловлювання, що становить смислову та інтонаційну єдність. *Кожна фраза його мовлення була виразною і завершеною.*

фразеологізм, -у, ч. Усталений зворот, стійке поєднання слів, що вживається в мові як єдиний, неподільний і цілісний за значенням вислів. *Напр.: бити байдики; замилювати очі; намилити шию.*

фразеологія, -ї, ж. Сукупність зворотів і висловів, властивих певній мові. *Українська фразеологія.*

Хх

хрестоматія, -ї, ж. Навчальний посібник, у якому містяться вибрані твори чи уривки з них.

хронологія, -ї, ж. Запис історичних подій в їх часовій послідовності; літописання. *У життєписі письменника дотримуйте хронології.*

художник, -а, ч. **1.** Той, хто працює у сфері образотворчого мистецтва; живописець, графік, скульптор; мистець. **2.** Той, хто досяг високої досконалості в галузі мистецтва.

художні засоби (зображально-виражальні). Сукупність прийомів, способів діяльності письменника, за допомогою яких він відображає життя в художньому творі.

художній, -я, -є. Той, який стосується відтворення дійсності в художніх образах мистецтва.

художня література. Див. **Література.**

художньо-пізнавальний текст. Виклад відомостей науково-пізнавального змісту за допомогою художнього слова, у художній формі. *У дитячому журналі подано художньо-пізнавальні тексти.*

Цц

цита́та, -и, ж. Точний, дослівний уривок з якого-небудь тексту. *Існують правила для записування цитат.*

Чч

часо́пис, -у, ч. **1.** Те саме, що газета. *Українські часописи.* **2.** Періодичне друковане видання у вигляді книжки; журнал. *Часопис Тернопільської класичної гімназії “Животоки”.*

часті́ни мо́ви. Групи слів, у які за певними ознаками об’єднують усі слова людської мови. *В українській мові є десять частин мови.*

часті́вка, -и, ж. Коротка римована пісня переважно жартівливого або сатиричного змісту, яку виконують у швидкому темпі. *За своїм змістом частівки близькі до коломийок.*

ча́стка, -и, ж. Службове слово (частина мови), що надає додаткових відтінків значенню окремих слів, словосполучень чи цілих речень, а також

Ч

служить для творення слів та їх форм. *Напр.: не, ні, так, то, би, нехай.*

чергування звуків. Закономірна зміна звуків у значущих частинах слова. *Напр.: ніж — ножа, біг — біжу, тебе — тобі.*

числівник, -а, ч. Самостійна частина мови, що означає певну кількість або порядок предметів при лічбі. *Напр.: чотири, четвертий.*

читання, -я, с. Процес розпізнавання графічних знаків (букв, наприклад), уміння сприймати надруковане.

Δ **Читання вголос** — голосне читання; яке гучно звучить; відтворення змісту прочитаного голосом.

Δ **Читання в особах** — голосне читання, у якому беруть участь двоє або більше осіб, озвучуючи репліки певної дійової особи.

чуття мови. Здатність носія мови відчувати правильність чи неправильність висловів, граматичних форм, звукового ладу, синтаксичних конструкцій, які він обирає під час спілкування.

Шш

шарж, -у, ч. **1.** Художній твір, у якому висміюється що-небудь або хто-небудь з дотриманням подібності основних рис. **2.** *перен.* Спотворення, виправлення, невдале наслідування чого-небудь, карикатурна подібність.

штамп, -а, ч. Слова, фрази, які часто повторюються без потреби; трафарет, шаблон. *Вживання штампів збіднює мовлення людини, з нею нецікаво спілкуватися.*

Щщ

щедрівка, -и, ж. Старовинна українська обрядова новорічна пісня, що виконується напередодні або в перший день Нового року.

щоденник, -а, ч. Щоденні записи особистого характеру про події, факти, враження від чогось тощо. Літературно-побутовий жанр, записи побаченої, почутої, пережитої події, яка щойно сталася. *Щоденник пишуть для себе, він не розрахований на стороннього читача.*

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Кочан І.М., Захлюпана Н.М. Словник-довідник із методики викладання української мови.— 2-ге вид., випр. і доповн. — Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2005. — 306 с.
2. Літературознавчий словник-довідник (За ред. Р.Т. Гром'яка, Ю.І. Коваліва, В.І. Теремка). — К.: ВЦ “Академія”, 2006. — 752 с.
3. Мельничайко В.Я. Українська мова. Довідник для учнів та абітурієнтів: Навчальний посібник. — Тернопіль: Навчальна книга — Богдан, 2004. — 368 с.
4. Мельничайко В.Я. Українська мова. Види мовного розбору: Довідник. — 2-ге вид., доп. та перероб. — Тернопіль: Навчальна книга — Богдан, 2007. — 144 с.
5. Новий тлумачний словник української мови в 4-х томах. — К.: Аконіт, 1999.
6. Програми для середньої загальноосвітньої школи. 3–4 класи. — К.: Початкова школа, 2003. — 296 с.
7. Словник української мови в одинадцяти томах. — К.: Наукова думка, 1971–1980.
8. Шкільний тлумачний словник української мови. 1–4 кл./Уклад. Мельничайко О.І. — Тернопіль: Навчальна книга — Богдан, 2009 — 288 с.
9. Шкуратяна Н.Г., Шевчук С.В. Сучасна українська літературна мова: Навчальний посібник. — К.: Літера, 2000. — 688 с.

Довідкове видання
Серія "Словничок школяра"

Малий тлумачний словник з української мови та читання

1–4 класи

Упорядкування Мельничайко Олександрі Іванівни,
Лесняк Надії Володимирівни

Головний редактор *Богдан Будний*

Редактор *Надія Бульчак*

Обкладинка *Ростислава Крамара*

Комп'ютерна верстка *Олени Захарійчук*

Підписано до друку 21.02.2011. Формат 60x84/16. Папір офсетний.
Гарнітура Прагматика. Умовн.друк. арк. 5,23. Умовн. фарбо-відб. 5,23.

Видавництво «Навчальна книга – Богдан»
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру видавців
ДК №370 від 21.03.2001 р.

Навчальна книга – Богдан, а/с 529, м.Тернопіль, 46008
тел./факс (0352) 43-00-46; 25-18-09
publishing@budny.te.ua, office@bohdan-books.com
www.bohdan-books.com

ISBN 978-966-10-1712-1

9 | 789661 | 017121 |